

P19 Cp I 298 / 1. 1

Р 19 СрГ 298/1.1 2786, 2787, 2756

ПУТНИЧКА ПИСМА.

I.

ОД ЗВОРНИКА ДО КРУШЕВЦА.

НАПИСАО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ.

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ 1865.

AMONN AMPHITVH

1850

ON BOTTLING TO THE BOTTLE

319227
PRE. Op. -----

ST. JOHN'S HOSPITAL

~~М. Б. Милићевић~~

НА МЕНИО

Преосвештеном господину

ЈАНИЋИЈУ

ВЛАДИЦИ УЖИЧКО-КРУШЕВАЧКОМ

ОБНОВИТЕЉУ ЖИЧЕ

М. Б. Милићевић.

LIBRARY

UNIVERSITY OF TORONTO

JAN 1914

THE UNIVERSITY OF TORONTO

LIBRARY

M. R. M. M.

ПРВО ПИСМО.

СМРДАН-БАРА — РАДАЉСКА КАРАУЛА. — АНДРИЈА КОН-
СТАНТИНОВИЋ. — ГРАНИЦА СРБИЈЕ. — КАДУНА У ПАВИТ-
ЊАКУ. — ГЕНЕРАЛ ТИДЕБЕЛ. — ТУРЦИ МАЛОЗВОРНИЧАНИ.
АВДИЈА. — КАМЕН. СКЕЛА. МУДИР. ПРЕЛАЗ У ЗВОРНИК. —

Ти тражиш од мене, драги пријатељу, да ти испричам упечатљења, која сам изнео из овога путовања по нашој лепој Србији; да ти кажем красоте, којима сам се дивио или недостатке, које сам сажаљевао; ти си рад да ја читаоце твоје забавим чудноватим сценама, које хране уображење, или општоумним приметбама какве нико, до сада учинио није; а не ћеш да се сетиш да сам ја лоше среће у таким стварима. Ја не могу да ударим ни на што чудновато, удивљавајуће, изванредно, необично. Немам ти ја ни страшних часова, ни громовних ноћи у пустињама, ни страховитих сукоба са зверадма или с ајдуцима. Ништа такво неизлази преда ме, те да бих могао пријатно сада занимати пажњу твоји читалаца.

Мој је пут са свим прозајичан, са свим обичан. Места стоје као што су и од памти-

века стојала; села се множе, поља се шире, шуме се узе, долине бивају дубље а брегови све мањи и ништа више; људи седе, деца постају људи а Бошњаци - Турци остају Бошњаци - Турци.

По селима се множе радици - устаоци, а и расад лењости није без млађика.

У варошима се туже да нема пазара и да се не може живети; међутим у свакој, и најмањој, варошици расту низови лепих кућа и варошани сви лепше живе сада него пре десетина година.

Свак види у лепшој боји оно што је било некад или што ће бити некад, а жеља за уживањем садашњости тако је велика, да се доброте нашега века и неопажају према оно мало тешкоћа, на које се наилази при уживању многобројних тих доброта.

Али зашто се пуштам ја тако далеко, кад би ти најволео да знаш куда сам ја пролазио и како сам путовао?

Ајде и то да ти учиним по вољи, али одакле да почнем?

Хоћу ли по историји, етнографији или географији да удесим моје одморке? И у томе, ето, нисам срећан. Зар није?

Но земља је преча од свега; на њој се све догађало, што се догодило. Од земље смо постали, у земљу нам се ваља и вра-

тити. Зато, добро или зло⁴, тек ја по њој моја писма ођу да разложим. И прво почињем од „Смрдан-Баре.“

„Смрдан-бара“ је минерална вода недалеко од Лознице а близу Дрине, на подножју планине Гучева. Она има много имена,¹⁾ али још није била срећна, да јој се да име, које би одговорило благословеноме дејству вода њезиних; јер воде те чине чудеса над болнима: ту се спасавају страдалници, који су, годинама, од рана и других болова патили, и који су окушали, можда, све друге лекове и помоћи. „Смрдан-бара“ спада у ред сумпоровитих вода, и по мишљењу дра Линденмајера²⁾ а и по личним одзивима многих сами болесника, лечи: скоро све кожне болести, забатаљене ране, улоге; утробне болести; затворене шуљеве; слузавост стомака и црева; тврдоћу црне цигерице; обшту слабост снаге и многе друге боље и бољетице. Предео је дивно пријатан, а доћи је веома лако. Склоништа, истина, нема довољно, но и тога ће бити; јер, како чујем, сада је влада решила учи-

¹⁾ Зове се и: *Смрдан-бара* и: *Ковиљача* и просто: *Бара* па и само: *Смрдан*.

²⁾ Опис минерални вода дра Линденмајера у Београду 1856.

нити велике жртве на ове наше праве „источнике исцѣленій.“

Од Смрдана ја би прешао одма на Соко, ову поноситу „цуру султанову,“ која сада, сва одрпава, лежи у развалинама, јер је враг бејаше надарио да тако красна задева несташне младе Подринце, но ми је драго задржати се мало око Сакара насипрам босанског града Зворника а и око самога Зворника.

Дринском нашем обалом намештене су, редом, стражаре — карауле — где стража стоји и мотри шта се на граници догађа. Карауле ове далеко су једна од друге где пола сата а где и цео сат, према важности места, на коме су, и свака има своје име. Кад се од Смрдана иде уз Дрину к Зворнику, онда се прођу две карауле, па се наступи на речицу Радаљ, где такође има караула, која се зове „Радаљска.“ Мало у лево наоди се и село Радаљ, а у десно, преко р. Радаља већ су њиве и ливаде зворнички Турака. Одатле почиње онај комад спорне земље, који још Турци држе, с ове стране Дрине, и који се зове обштим именом „Сакар,“ од села *Сакара*, које се наоди у том комаду земље готово спрођу града Зворника. Од Радаљске карауле погранична стаза оставља обалу и долину дрин-

ску и почиње у лево веругати се преко брда и думача, докле се опет, код Црвених Стена, неспусти на дринску обалу; десно пак, преко турски њива и ливада, иде се дринском долином управо к малом Зворнику, одакле се, преко Дрине, прелази у град Зворник, који раставља Подриње доње од горњег.

На Радаљској караули има четири стражара и буљубаша, који им је старешина. Ову службу, пре неке године, вршио је неки Андрија Костадиновић,¹⁾ из села Радаља. Он може сада имати око 40—45 година. Средњег је раста, крпке грађе, чврстих мишица, лица строга, очију провиђајућих а у целом свом држању изражава неко надмоћство и старешинство; у погледу моралном Андрија је, по сведочанству свију који га изближе познају, оличење гвоздене воље. Кад он нареди да се што уради; онда се то мора извршити ма нимало мање од живота не стало. Што год налаже на друге, све то подноси он и сам напред. С тога се нико не жали на њега да хоће криво, само кажу да је претерано строг. С таким убеђењем о својој дужности чува он границу од Турака Бошњака и од њи-

¹⁾ Летос је био кмет у селу Радаљу а оставио је караулу.

хове стоке, од Турака, који такву жртву служби држе да је право безумље.

Његова служба и место где је врши доносе собом да он често мора да извршује своју дужност онако оштро и строго, како мисли да је ваља вршити. По себи се, сада, разуме да је он стекао огроман број душмана међу босанским Турцима, од којих већина мрзећи га страшно, боји га се у немањој мери. Уз своје такво поступање у њега је живост и оштрина у језику. Плате ли најмање, из његових уста осне се кипећа реч, која ако хвали и Боже помози, а ако ружи, то Боже сачувај, грдније ништа чуло се није. Много му се пута и о глави радило, али њему ни абера није. Убеђен да ради оно, што му треба радити, он дрско иде онамо где му казују за највеће опасности и, доиста, тим побрка све смишљаје турске.

Кад оно године 1863. царско-руски генерал, госп. Тидебел, жељаше да види очима тај Мали Зворник и Сакар, па, тога ради, дође у Лозницу са г. Р. Алимпићем, ја се ту састадох с њима и договорисмо се да заједно прођемо кроз то неприступно место. То је било у вече, а сутра дан, некакo, неудесимо у времену те они раније измакну из Лознице, дођу на Радаљску ка-

раулу, и одатле се упуте десно, преко турских њива и ливада, к Малом Зворнику, а ја, задоцнивши се у Лозници, журно појурим к Радаљу и дознавши ту од госп. Мијалковића, среског начелника, да су они већ измакли, узмем једнога стражара с карауле и с њим, и мојим пандуром, Матијом, похитим готово трком, преко турских њива, трагом њиовим. Кад помислиш, драги пријатељу, да Турци тамо никога од Срба непуштају, да највише мрзе на Србе у европском оделу кад им „овуда муте“, да ја тамо идем а немам за то никакве па ни путне исправе, онда ћеш појмити, како ми је непријатно било, кад сам прво ударио на два Турчина, који тешу једну јањеву греду, па им ја назва Бога а они ме и непогледаше, нити тесање прекидоше. Мало за тим, у једном павитњаку, кроз који пролази стаза, којом идем, сретнем једну булу на коњу, а пред њом једно Туре, пешице. Како ме була виде, она своје кљусе трже на десно, па се испречи на сред путање, тако да ја немадох куд да прођем. Моја бедевија стаде ђипати плашећи се од булина одеда и њезина коња.

— Молим те, кадо, рекох ја, исправи мало коња да прођем; вјеруј, нећу у те ни погледати!

— Мореш проћ' и тако, ако ти је за пролажење;

Би ми пријатан одговор од зворничке даме.

С тешком муком прогнам бедевију кроз павитњак и изиђем на путању те, кроз неколико минута, стигнем и генерала и његову пратњу. Хвала Богу, сад смо сви заједно па што нас снађе да снађе. Да ти побројим све нас, који смо тај караван сачињавали: Напред је ишао заптија Усеин, кога је мудир зворнички био изаслао пред генерала до на караулу радаљску; за њим господин генерал Тидебел, па г. Р. Алимпић, за овим ја, па за мном четири момка наше пратње и међу овима Андрија Костадиновић, о коме сам ти већ доста говорио. Наврстани тако, ми смо продужили пут кроз њиве и ливаде. Мало смо говорили; већином смо разгледали дивни положај дринскога жљеба. Турци су нас, где смо на кога наишли, гледали забленувши се и неодговарајући ништа на наше обично: „Помози Бог, добри људи!“ Ударимо десно од једне њиве кукуруза; у њој беше 15—20 Турака конача. На неколико дрвета у њиви виђаше се сила обешених пушака и другог оружја усправљеног (пиштоља, штуцева и јатагана). Кад Турци опазише, да

Ћемо баш стазом поред ограде од њиове њиве, они се осуше низ њиву, изиђоше пред нас, и једни се понаслањаше на ограду а други изиђоше чак на пут пред нас. Њиов изглед задавао је, у најмању руку, гнушање ако не и страх. Они су, обично, људи здепано крупни, редке браде, у којој свако влакно за себе иде, дебелих грубих усана, љубљава носа, очију живих и сурових.

Така мила лица стадоше сад у ред да нас добродошлицом поздраве. Ми смо ишли негледајући ништа на та кретања. Приђо-смо к њима близу. Усеин, наш вођ, виче једноме од њих:

— „Сабанаирала Мујо“.

— „Алахразола“ одговорише му ниским гласом, као кроз зубе неколико њи.

Усеин стаде и поче се по обичају редом питати са сваким за здравље. Стадосмо и ми где се који затекао, кад је Усо свој ход уставио. Док ће један из гомиле рећи:

— Куд водиш, бива, ти Усо, ове људе?

— Ја, боме, брате, мудиру.

— А шта хоће они мудиру!

— Ја, боме, незнам.

— Нека се, бива, они намах врате. Овуда није царска ђада, него тамо околу.....

— А — а! гукну неколико њих у мах.
— Тако је, тако!

— Молим, људи, рече г. Алимпић, ми идемо к власти; нисмо какви рђави људи; за нас зна мудир; и он је изаслао, ето, свога заптију да нас проведе овим путем, да ратније прођемо.

— Ћуеш, коншија, мудир, бива, вођека-на не суди; знадемо ми: ви хоћете на Махалу¹⁾, али бива, знадите добро, да ћемо ми на Камену²⁾ сви изгинути, а ви тамо не ћете *проудутити*³⁾.

Бадава је г. Алимпић њих убеђивао да ми немамо никакве зле намере противу њих, да то није лепо од њине стране, да је ту генерал цара руског (ово их је још могло

¹⁾ Мали Зворник они тако зову, као што и јест тек једна мала од вел. Зворника.

²⁾ Пре него што би се, идући уз Дрину, ушло у Мали Зворник, мора се проћи кроз један просечени камен, који се с висине брда, у три крака, спушта до у саму Дрину.

³⁾ Зворничани и Сакарци држе, да, ако се пусти који год Србин да прође преко Камена и Малог Зворника, да ће тај, самим тим проласком, „пронијети туда удут (границу) па онда оста то све срвско до кијамета.“

огорчити), да ми нисмо људи којима треба пут засецати тако без узрока, Бошњаци осташе тврди да нас врате или, најпосле, да нас натерају да се преко Дрине превеземо у Босну, па онда куд нам је воља да идемо, али и ово тек после велике муке. Г. генерал је за све то време, седео на коњу и ћутао. Г. Алимпић се трудио од сваке руке, да образуми дринске синове ислама но у залуд. То је полемисање трајало скоро један сат. Кад недаду преко Сакара, а смидоваше се да нас нетерају натраг, онда ми пристадосмо да пребродимо Дрину и у Зворник пређемо, па већ одатле куд да Бог. Но они још нису веровали да ми то искрено оћемо, зато, за бољу тврђу, да неби ми ипак ударили на Мали Зворник, одредише између себе двојицу да нас прате. Један од ових пролазећи поред наши пратилаца смотри Андрију па цикну:

— А шташ ти овдје, Андрија?

— Пратим ове људе, одговори овај.

— А знаш ти болан, да никаке илаке нејмаш у босанској земљи?

— И нетражим ја ту ништа; но ми је заповјеђено да ове људе пропратим.

— Јок, бива, ти даље немореш, него се на мах врати!

— Прођи се, Авдија, Бога ти, празног разговора.

— Шта прођи се? шта прођи се? Намах се враћај ако ти је глава драга; ти си свјем нама Турцима, овдје уљега' а овдје изљега' (показа први пут прстом под грло а други пут на теме). Бива, још је ту било наћелника и властника али твојега зулума, ље, није било. Ја теби говорим ка ћоку, ка коншији, као досту: прићерај, Андрија, бива, ако мое гоеће приће прео врзине а ја ћу прићерати ако отудјекана ваше приће, а ти кубуром бијеш мое гоеће, мојега ранитеља, а?

— Недам ја уредбе вријећат', Авдија. У вас говећа куга мори.....

— Јок, вала, повикаше њих више Андрија не море ићи даље овамо. Он је свјем нама дин-душман.

— Ако ви враћате Андрију, рекосмо им ми, онда вратите и нас све: ми без њега неможемо; он ваља да нас проведе.

— Е, бива, куд гођ ће вас провести он, провешћемо вас ми, само он нека неиде даље у Босанску земљу.

Чинило се да су Турци сада сав гњевна Андрију обрнули, а нама су се одобровољили.

Опет се мучи г. Алимпић да их убеди, да је Андрија само слуга; да врши што

му се заповеди и да ништа од своје памети не ради. Докле смо ми овако неким смирено-убеђујућим тоном говорили, дотле је Авдија за свој рачун, оделито од других, викао Андрији :

— А што ми се присмијеваш кад ти се жалим и молим, па ми још говориш ријечи какве ми турска уста још нијесу рекла, рајетине један, а ?

Андрија плану као жива ватра, левом руком потеже дизгином коња натраг а десну спусти на пиштољ па се продера : —

— Једну мање, Авдија, јер се само једном мре.

Г. Алимпић цикну на Андрију :

— Андрија ! језик за зубе.

— Е, дође довде, господине, (показује грло прстом.) Настави сад опет г. Алимпић те се мало утиша та распра и тек које-како да пођемо даље, кад груну пушка као тресањ а у њиви под једним дрветом где је турско оружје стајало, разли се дим да се ништа не види. Ту је тренутањ био колико цео дан. У један једини часањ све нам страхоте изиђоше пред очи. Ја погледа у наше момке а у њих свију запете пушке у рукама а лица одважена на свашто. Турци пак сви зинули онамо на дим и као да се чуде шта је то. Дим се разби по вазду-

ху и ми видесмо једно Туре које је чачкало нешто око пушака док једну није окинуло. Је ли ово било случајно или навалице, незнамо: али Турци после тога посташе блажи а ми мало оштрији и тако нам не кратише више ићи даље и с Андријом. Ипак су она два одређена нам девера, Авдија и још један Турчин, ишли поред нас. Авдија је ишао десно од нас и набрајао свим путем Андријине зулуме, па већ, напоследку, каже:

— Е, вала, моли се Богу и овим људима, а да си ти, без њих, наступио на босанску земљу, не би се, бели, наносио главе.

— И синоћ сам и јутрос ја пролазио оуда те ишао на скелу, да вичем мудирова заштију, а ти, кукавицо, кујеш под брестом косу па се чиниш да ме и невидиш.

— Андрија не одговарај, виче г. Алимпих.

— Е баш се не може, господине.

За тим је Андрија ућутао.

Авдија је још којешта набрајао и претио.

У таквом милом друштву и с таким пријатним разговором дођемо до наспрам Зворника. Ту је Дрина пресекла један ланац од планина и продрла из горњег у доње Подриње, те тако сада и с десне и с леве

стране те реке, високе стене спуштају се до у саме воде њене. На левој обали, на самим тим стенама, озидан је град Зворник, који се спустио, идући за стеном, чак до у таласе дринске; на десној пак обали исто се тако спушта трокрака стена до у Дрину. Ову стену зову Зворничани „Камен“ и док се кроз њене просеке не прође неможе се ући у Мали Зворник и, даље, у село Сакар, као што се ни на левој страни не може проћи из доњег у горње Подриње иначе мањ кроз капије града Зворника. Ми смо се уставили на десној обали дринској, испод „Камена“ а спроћу Зворника. На „Камену“ су стајали оружани Турци, њих једно 10—15, а на левој обали Дрине, мало испод града Зворника, беше неки чудан скуп света, стоке и пртљага. Преносе се неке ствари; води се стока разна; иду жене и деца; трче људи, једни тамо а други онамо, као да је неки, сасвим необичан, панађур.

Ми смо стајали и гледали Зворник, гледали смо ту вреву од света и стоке, гледали смо и „Камен“ и на њему барикаду и Турке, који стоје спремни да нас одбију, ако накатимо туда да прођемо. Међутим наш Усо виче колико га глава доноси:

— О, О, О, О, Мехо! море важи мудиру

да су, ево, дошли они људи, и прићерај
скелу овамо, прићерај!!!

Лагано све иде у муамедових следбеника;
господски се у њих сви послови врше. Ми смо
дуго, дуго чекали, да се „скела прићера.“
За то време она два наша пратиоца Тур-
чина стоје код нас и сваки а нарочито Ав-
дија по неку нам приговара. Генерал Ти-
дебел није ни одјахао већ седи на коњу и
ћути, ја и г. Алимпић били смо одјахали,
па разгледамо како судивне околине и ка-
ко је гнусно све што је дело руку њихових
обитатеља. Наши момци и Андрија држе
наше и своје коње и сматрају шта се око
нас збива и шта може још бити. Од оних,
на Камену, Турака, дођоше, један по је-
дан, њих неколико к нашим момцима. И ако
сви изгледаше мирољубиво, опет се сваки са
страхом и мржњом на Андрију пречао. Је-
дан између њих, угледавши Авдију, по-
вика:

— А шташ ти ту, шашкѣне један? У њи-
ву, у њиву! Глај ти њега! и Авдија се одма
одшлуња. Ово је био Авдијин отац. Он при-
ће ближе момцима. Имао је за појасом пи-
штољ, а на рамену косу, за силајем пак ста-
јао му је лепчић, од кога је само два - три
залогаја појео био. Пришавши к момцима,

он спусти косу на земљу, па дубоко хукне и, ни пет ни шест, поче овако :

— Та, за бога, шта хоће тај Милошевић од нас? зар му је мало; зар му је мало што почини толики сијасет?

Момци се згледаше, нико неће да се пушта у разговор, а ја се, као преко рамена, умешах и запитах га :

— А шта вам чини Милошевић, коншија?

— Како, шта чини, весео био, кад, ето, ешта дана има, како вође нико неспава. Те сад ће доћи удутције, те сутра ће доћи и, ето вас, дођосте; ја бијах, жљеудо, окусио љеба, па ми, ето, загрцну у грлу кад виђех онога мога шашкџна (Авдију) уз васке. Бојао сам се да не заметне кавгу е га знам да је налетљив, а зор му и јесте, бѣли. Ето, бива, сви смо се вођекана узбунили, нити се има санка ни станка.

— Па ми, коншија, нисмо никакве удутције, ми смо само путници људи и ништа више.

— Јами, ђсеће, таквих разговора, знамо ми; тако му је и отац радио; пошљи путнике само да прођу, а они проудути па онда оста до вијамета његово, а сиротиња турска да сваче у Дрину.

— Та неће он зла никоме а камо ли си-
С пута.

ротињи, мој коншија; он жели, да је свакоме добро и свак да пева и своју веру верује, само опет нико своме коншији зла да нечини.

— Неће, ја! а што оне посла у гурбет-лук, (показује руком на онај народ преко Дрине)?

— А ко је оно коншија?

— Несрећни Сокољани и Ужичани. Били оцаковићи, па сад несрећниковићи; прави гурбети.

— Е, коншија, неваља грешити душе: они су сами криви својој несрећи.

— А које су јаде могли скривити?

— Нису хтели с миром, коншија; хтели су сваког да нападну; хтели су да срчу из туђег чанка, а свој да чувају или га ни имали нису, па зато су прошли онако.

— Е, богме, они нама то неказују, а ако је тако, онда је друга; свак свој топрак ваља да чува.

— Тако је, и није другче коншија! Нашему господару нема зарара (штете) што ће ко клањати и турску веру веровати. Он оће да свак буде поштен човек; да се труди да има свога леба од свога зноја, па да се не боји никога а нека верује како му је души драго.

— Душа ваља! и отац му је био у томе душеван; ако и он узради тако даће му Бог...

— Оће, за цело знади, коншија, и свакоме то кажи.

— Е, мало ми лагну воћекана (показује руком јабучицу).

У то приспе, на једној лађи, пуној соли, зворнички мудир овамо к нама с великом свитом ерлија Турака. Генерал одјаха окоња, коракну два - три корака к њему на сусрет, рукова се с њим, и рече му немачки да му благодари, што је чак овамо пред њега изашао. Г. Алимпић каза то србски и они ерлије узеше да преведу мудиру ту беседу, јер он, као Стамболија, незна ништа српски. Преводећи ове речи: „госп. руски генерал поздравља г. мудира и благодари му што је чак овамо пред њега изашао“ : они казаше мудиру, да га поздравља московски падишах. Г. Алимпић, знајући и сам нешто турски, исправи ту погрешку, но ми се ипак пријатно насмејасмо зворничким језиковозналцима.

Сад се ту потужисмо на Турке што нас оставише доле на путу, и заискасмо воће да нас проведу уз десну обалу Дрине (преко Камена, Малог Зворника и Сакара) до на Црвене Стене, но сад тек чујемо колико

много тешкоћа стоји на путу тој нашој намери.

— Махнитиња, веле тумачи мудирови за Турке: — незна ништа ка марва; они су у Камену одрасли, па бива, нијесу ни виђе-ли људи; другојаче, они би и по вашему одијелу познали да ви, бива, нијесте никаки рђави људи. О, шта ми муке с њима имамо сваки дан.

И тако све се сведе на то: да и они потврдише да су Сакарци и Малозворничани неваљали људи и више ништа.

На захтевање наше: да идемо нашом, десном, обалом Дрине рекоше нам:

— Вјерујте, нећете моћи проћ': башће су, зерзеват је, све је то преорано, нејма пута, и баш неморете проћи; него пређите онамо у босанску страну, па је тамо ђада као длан.

Кад није другојаче, ми пристанемо и на то. Седнемо у лађу, а ја се топло замолим Богу, да она неислови спрам оног соколског света, те да ме тамо неби нашао и познао мој оца Пита, коме сам, на годину раније, прорекао пропаст Сокола, па не знам шта би могло бити сада кад би ме видео и познао, онако љут, у Зворнику. Дао Бог, ми изађосмо више од тога света и одосмо мирно у мудиров конак.

Ево нас у граду Зворнику, узданици Бо-
сне потурчене!

Ух, какав је Зворник!!

То ћу ти, драги побро, казати у другом
писму, ако узимаш стрпљења и воље ломи-
ти се са мном преко ових стена и невоља.

За сад до виђења!

ДРУГО ПИСМО.

Г. Гизо о Турцима — Вере у Босни. — Како браћа да опет буду браћа. — Тешкоће. — Братски на земљи а на небу како нареди Бог. — Прелаз у Зворник. — Мудирова башта и конак. — Варош. — Град — „Ћада као длан.“ — Дивич. — Турско путовање и сребско. — Мудир Али-Ага. — Ћинђувели узда. — Служитељ пророка. — Повратак у Србију. — Радост. — Минула опасност. — Ручак. — Растанак. —

Il n' y a rien de sérieux à espérer du monde musulman ni pour sa propre réforme, ni pour les chrétiens que le malheur des événements a placés sous ses lois ¹⁾ (Guizot. Memoires pour servir à l'histoire de mon temps. Tome septième, pag. 240.)

Нећу те ни мало изненадити, драги пријатељу, кад кажем да су садашњи житељи Босне подељени у три вере: једни су *православни*, други *католици* а трећи су *мусамедову веру примили*, у жилама пак свију

¹⁾ Залуд је очекивати: мусулмански свет не ће ништа збиљски учинити ни за реформу себе сама ни за Хришћане, који су несрећним сусретом догађаја пали под његове законе.

тројих тече једна иста србска крв.¹⁾ Но узалуд је ова једнина крви, кад су вере имале свакад, а имају и сада, свака свој јачи или слабији утицај на синове камените Босне. Немам када, овако на путу, а ни место није згодно, да потражим дубље узроке овој злој судбини веселе Босне, овом њеном троверју место једноверја. Само могу потврдити ту жалосну истину: да Бошњаци, сви троји, љуто пате са својих вера. Никад, од како су, нису они били срећни да живе сви братски, да се задану сви једном мишљу, једном тежњом к једноме идеалу, као што би пристојало деци једнога народа. Та је срећа

¹⁾ Православних има 561.000, Католика 122.865, а Турака 384.000 = свега скупа 1,077.865 душа. (Глед. Кукуљевића путовање по Босни 1858.)

На против доцније, за 1863. годину, доноси загребски „Књижевник“ (II свезак, стр. 308), по другом извору, ове податке: „У Босни је свега житеља 850.000 од којих православних је око 370.000 (Гиљфердинг узима 4--500.000), Католика 125.000 (Гиљфердинг 123.000) а Турака 35.000 рачунајући у то и турске Арнауте;“ но ово последње биће погрешно. Ваљда је требало да буде ту број 355.000?

увек била далеко од Бошњака. Па кад нису могле ићи заједно, да су се бар могле трпети, једна поред друге, те три њихове вере, да су допуштале једна другој принети плода свака на својој њиви, колико је која кадра била принети га. И та срећа далеко је била од Босне.

Православије, које се срећно подесило са кореним старинским духом србскога племена и које је постало једно исто што и србска народност, потпомагало би умни развитак барем оних Бошњака, који су му остали верни, али страшни притисак мусломански, где год суди, неда главе дићи; католицизам, истина, нешто мање трпи од турскога зулума, али, неподесан с духом народним и предаван у туђој, римској, одећи, показује се умно неплодан ако не и штетан у јадном босанском народу; а исламизам? Исламизам, наметнут силом историјских догађаја, затворио је и сасвим пресекао умни развитак својих босанских последоваца..... Докле централишућа стамболска политика небејаше још лишила Босну једине узданице њене — племства босанскога — те ово племство посредоваше међу коранском цивилизацијом и истурченим србским племеном у Босни, — дотле је било још: и Боже помози; а одбако

тога племства неста, *Туркуше* (Стамболије, не домородци Турци) нису кадри ни једне плодне мисли улити у жудну душу Турчина Бошњака, који је одпао од недара своје праотачке цркве и од браће, која су овој остала верна, а међу праве мусломане, којима неразумје језика, нити је пристао нити је примљен... Тако несрећно стоје ови изгубљени синови, ова наша разбраћена браћа, да би се човеку стужило само кад помисли на њихово лажно умно положење. Па и међу њима има разлике: има црње од горега. Најгоре, дакле, стоје предели који су ближе к Србији а удаљенији су од других држава или од осталих области турске царевине. Јер нови ратови Срба с Турцима за ослобођење Србије место да су, као што је требало, ујединили Србе и Бошњаке, огорчили су ове последње на прве, као на *дин-душмане* и начинили још већу провалу међу њима. Како је Зворник био сведок свију тих крвавих борби, тако тамо и живи још у јаковном спомену сва мржња тим ратовима подпаљена. Зворничани Турци, с тога, и ако се мешају, по својим пословима, са нама Србима, опет ништа неће од нас да приме, јер им се чини да је то све противно вери исламској. С тога није чудо што човек може у Зворнику и околи-

ни наћи Турака који, или доиста незнају или дрско игнорирају све што се у свету, даље од њих, догађало и догађа; па, усамљени тако, као на какву острову, живе, сами у себе затворени, без икаква развијања или помицања. Овако држање није без туге ни за њих саме. Они, или бар неки између њих, који су разборитији, понимају свој лажан положај. Виде да са Стамболијама *никад немогу бити једно*, а од нас се туђе због вере, као да вера може и крв у браће изменити, те се тако и сами чуде куда ће најпосле! У тој муци они често уображавају неку оделиту, засебну, бошњачку сферу! Међутим, може се поуздано држати да дела србске владе, и њезино узвишење у очима околних народа веома повољно утичу на Турке Бошњаке. Што је име србско више уважавано; што је год у Србији више просвете, правде и благостања: то ће све лакше бити вратити Бошњаке старој србској заједници. Но они кукавци веома греше мислећи да се на тој заједници не може радити иначе, него кад они прво оставе своју веру и покрсте се. То ништа нема посла с народношћу, коју ми узимамо за темељ; и, само Стамболије — и наши и њихови непријатељи — могу ствар тако тумачити. Ваља један пут отво-

рити очи па признати: да дању греје сунце а не ноћу; признати: да смо сви синови једне исте мајке — Србије, па свако о својој души нека се стара како му је мило и драго. Сложимо се данас и збратимо на земљи за ствари земаљске, а рај је на небу простран за праведнике од свију вера и народа; пут пак к њему нека свако по својој вољи бира.

Ја се бацих далеко, а ваља ми се журити у мудирову башту, јер је прелаз у њу веома тежак.

Извезавши се на босанску страну ми смо сви, пешке, отишли, заједно с мудиром. у његову башту; којекако смо прескочили преко плетене ограде и поседали на неке клупе. Око нас је било два-три бокора руже а у осталој башти неколико шљива и разне грубе траве: ништа друго и ништа више. На спрам нас, управо преко Дрине (на страни Србије), лежао је „Камен“ па, мало уз Дрину, Мали Зворник а још више: село Сакар (свега тамо могло је бити турских кућа до 110—120: толико сам их могао ја из мудирове баште набројати). Из баште нас понуди мудир, доцније, у конак. То је велика, незграпна зграда, која више наличи на ар, или бар на хан, него на кућу, где људи живе. Кроз пространу кујну уведо-

ше нас у још пространију собу. Дуж дувара, свуд у наоколо, стајало је душеме од дасака, застрто неким цвиликом; дувари су били сви нашарани крвљу стеница, које су туда тако скупо плаћале своју лакомост под осветољубивим прстима газдиним. До пола собе није било патоса, а од пола су биле даске и то тако прљаве и изгореле од ватре са чибука, да је сав патос чудно шарен био; с прозора су била скинута ћерчива на којима је, у неко окно, у артију, по неки комадић стакла био улепљен пше-ничним тестом.

Ми поседамо на оно душеме у наоколо где ко стиже и милова. Донеше нам чибукe и горке каве; мудир оде да се спрема да нас собом испрати даље, а ми ту останемо с неким Амет-бегом, азнадаром из Сарајева, који је скупио неки данак на га мисли одатле у Сарајево носити. Седам зобница тога новца лежало је на патосу у тој соби и све су биле тако мрежаво обаплетене конопцима да смо се томе сви доиста зачудили. Док смо се ми о том чудноватом плетењу и о цели, рад које је оно, разговарали, уђоше, или боље рећи увукоше се, један за другим, три-четири Зворничанина Турчина у собу. Како који уђе на врата, он и не погледа никуда око себе, већ само размотри где има празно

место па јуриште тамо седне; кад тако заузеше места, онда нам се, тако седећи, почеше јављати са: „ошћелдън!“ „ошћелдън,“ на што је само г. Алимпић знао одговорити коју турску реч и одговарао је. Одмах, после тога званично-мусломанскога поздрава, они продужише разговор србски, својим матерњим језиком, почем, по свој прилици, више ни речице незнају турски. Генерал Тидебел пита их за њихова занимања, за обрт трговине и предмете њене у овој околини, и даље, за више економних, за живот неопходних услова, и, дивно чудо, ови људи нададоше готово ни једнога одговора који би задовољити могао. Ма колико да им се то јасно и разговетно казивало опет су одговори њихови сведочили или неку глупу хитрост, ваљда, да сакрију истину или доиста неразумевање питања. Ови су нас људи, доцније, пратили чак до Црвених Стена, те смо се и тамо разговарали с њима о свачему па и о раси њихових коња. Један одговор о томе разумели смо добро и то је: да сада нема ни у њих оних добрих босанских коња, који су некад толико били на гласу, а зашто је то? немогоше нам казати.

Ми смо ти, драги мој, тако седели у мудировом конаку и разговарали се с том

истурченом браћом; чибуци су се мењали за чибуцима, а горка кава долазила је једна за другом. Док ето к нама мудира, са свим спремна за пут; он даде неки знак Зворничанима; они поћипаше и одоше. Доцније мало дигосмо се и ми. Коњи су нас очекивали пред конаком. Света је било у сокаку, куда смо пролазили, врло много. Сви су нас гледали зачуђено. Сад је у нечем другојачији био ред нашега путовања: напред су ишли, пешице, два заптије с другим пушкама; за њима она четири Зворничанина ерлије на добрим коњма, у дубоким седлима босанским, која су их ватала близу до плећа; по том мудир са својом пратњом; па господин генерал Тидебел, господин Алимпић, ја, Андрија и за овим сва остала наша пратња. Тако упарађени, прођосмо кроз варош и дођосмо на градску капију, стража нам учини војничко одликовање, прођосмо и кроз град и продужисмо пут даље уз Дрину.

Да се мало уставимо, да погледамо варош и град Зворнички, драги читаоче. Зворничкој нахији није столица у Зворнику него у Тузли. У Зворнику може бити, бар тако узимљу земљописци, до 8000 житеља махом Турака а у селима, око Зворника, већином су Хришћани и то само пра-

вославни. Католика нема ни једнога у свој нахији зворничкој. У Зворнику је све љута сиротиња или боље рећи нека чамотиња. Куће су махом дрвене, шиндром покривене, с омчастим крововима и шиљастим оцацима. У вароши је чудна нечистота, тако да из сваке авлије нечистота се упућује да непрепречно излази на улицу и ваздух трује; калдрма је таква као да није поправљена од како је Зворник закопан. У такој тужној вароши мрдају овамо онамо, по улицама или авлијама, невесела, потмула и као нешто чађава лица житеља. Одело и мушко и женско непривлачи ни мало својом лепотом.

То је изглед вароши.

Но кад се уђе у град, онда се тек види, у свој ругоби својој, рушећа сила ислама. Град је тврд и на точки је важној; расположен је и снабдевен био свим што таквом граду треба; но синови пророкови — они једу а не сеју — руше а не дижу, — убијају а не гаје — пустили су да време све то онакази и обезличи, тако да га је сада гнусно видети. Казамате, платна, извијугане стазе, подземни пролази, све то лежи у развалинама и само гуштерови свију врста шире тамо своје невино царство.

Горњи град, који је на врху брда, кажу

да је нешто бољи. У њега ми писмо ни излазили.

Изишавши из града Зворника ми смо продужили пут све поред саме воде Дрине, јер је њезин жљеб овде толико тесан колико је она широка. С обе стране је камени одсек од неколико хвати висине, испод кога је засечена уска, од аршина, стаза, којом сви путници и сви товари морају проћи, и који Зворничани ките красним именом „ђада као длан.“¹⁾

Наврстани тако, један за другим, ми смо ишли лагано, имајући с десне стране високо стене — ивице од дринскога жљеба, — а с леве вртлоге воде Дрине — док неударисмо на село *Дивич*. Ту има мало простора међу Дрином и левим јој брегом. На том простору је насељено то село. С десне стране пута идући, као што смо ми ишли, има једна кавана, у којој беше пуно Турака. Сви нагрнуше на прозоре, да се нагледају како изгледа наш караван. И опет кажем да смо ишли веома лагано, јер Турци, како у свему другом тако и у јахању, разликују се од нас веома. У нас су коњи средство за путовање да се стигне на жељено

¹⁾ Летос сам чуо, да је тај пут просечен тако да се може и с колима пролазити; да Бог да!

место, а у њих се јаше да се јаше, а да се стигне на наумљено место, независи од брзине хода него од кџсмета.¹ Јесмо ли на близу а?! Турци из дивичке меане гледаше нас, гледаше зачуђено, па један немогаше да се отрпи, него се продера:

— Еј, весела Босно; каква вјера још неће кроза те проћ'?

— Андрија, који за мвом иђаше, посла му веома галатан одговор на то.

Ишли смо даље. Долина дринска ширила се нешто. Докле смо могли очима догледати, на босанску страну уз брдо, виђали смо лешеве од говеда, која су поскапала од говеђе куге. Сви смо се чудили тој несрећи и немарности турској. Андрија, гледајући све то, махаше главом и говораше сам са собом:

— Хоће Авдија да овако буде и у Србији! па се још љути што му тучем говече кад пређе преко врзине?!..

Још смо мало путовали па стигосмо у једну красну ливаду наспрам Црвених Стена, које су на нашој страни Дрине и где је већ нестало Сакара и граница се у Дрину спустила.

На нашој страни стајао је, на обали, г.

¹ Судбина.

Мијалковић, рађевски срески старешина и чекао нас; али како лађа, послана од Зворника уз Дрину да нас превезе, не беше стигла: то смо ми, у ладу под једним орахом, дуго седели и разговарали с мудиром и оним Зворничанима.

Мудир, Аџи - Али - Ага, родом је управо из Анадола; нема неколико година од како је ту и незна србски ни једне речи. Он не познаје унутрашњи живот народа, коме суди, а и њега не познаје тај народ. Кад узјаше свога товна дората, ђинђувели уздом заузdana, и полу турским полу европским седлом оседлана: он даје прави облик небрижнога Турчина, који зна за муку само толико, да оде од харема до теферича и натраг. Ни по чему неби се могло рећи да је то човек, који је свој живот служби посветио а већ је у томе послу пола века прејурио. Иначе је лица блага и доста симпатичнога. Ту смо дуже седели. На његову дорату била је узда доиста дивно окићена ђинђувама. Г. Тидебел мишљаше да је то кадуна, од милоте спроћу господара, окитила коња његовога, али мудир, кад га запиташе за то, одговори да му је ту узду поклонио неки побожни дервиш, који свој објет испуњава једући туђ зној и китећи туђе коње.

Ето једном и наше лађе! Поскачемо у њу. Мудиру и Зворничанима захвалисмо и казасмо с богом а лађарима дадосмо добар бакшиш, па поискакасмо на поље из лађе. О, како је драга своја земља, кад човек из туђе у њу добегава!! Г. Мијалковић дочека нас с упарађеним пограничним стражарима, и плотун пушака огласи наш предзак. Исти нам господин исприча, како су постављене биле турске заседе, да нас побију да смо били ударили нашом страном и, да би нас уверио, показа нам врхове од пушака једне заседе како се виде на једној стени. Но ми смо већ били ван сваке опасности, него нас је глад мучила страшно. У Недићевој ливади очекивао нас је добар ручак, после којег се растанемо. Г. Тидебел и г. Алимпић одоше уз Дрину на Љубовију, а ја, преко Доње Трешњице и Крупња к Соколу, где ћемо се опет видети драги читаоче, ако ти нисам дотужао својим досадашњим причањем.

ТРЕЋЕ ПИСМО.

Из Београда у Соко све косом. — Кметови и кметовање. — Неки особити кметови. — Окружје подринско. — Соко. — Кнез Михаило у Соколу. — Одело. — Женско ваљевско ноштво. — Соко у развалинама. — Сабор код Цамије. — Коло. — Сима и Шаркија. — Најила и Павле. — Олуја.

Ја сам у невољи, драги мој Зако! Узео сам на се да се јавим још који пут, па ти, можда, сада очекујеш да моје писмо донесе штогод занимљиво. Међу тим, стрмени и ломни пут, бујна планинска киша, глад и умор неостављају много воље за памтење и бележење свега онога што би читаоце могло пријатно занимати. Ништа ново немам да откријем, ништа чудно да приповедим, да пак кажем: да се из Београда може отићи у Соко а да се нигде не пређе ни преко потока ни преко ћуприје, опет нећу ништа ново објавити. То су знали, и до сада, сви синови адамови, који су на овој земљи, до данас, или имали несрећу бити кметови или блаженство кметове слушати.

А знаш ли ти, Зако, шта је то кмет? Не-
знаш ја! Мучно и јест то знати, доиста.
Кмет је човек, кога село избере себи за
старешину: да управља *унутрашњим* и *спо-*
љашњим сеоским пословима. У томе он има
подпору у изабраним, такође, обштинари-
ма чије мњеније дужан је, често, да чује и
да од њега рачун води. Кмета бира село, а
утврђује га виша власт, која, кад то извр-
ши, објави утврђенога као старешину и но-
сиоца власти, у знак чега и преда му се
чувени, а опет само обични, кметски штап.

Е, сада, такав кмет ступа у вршење сви-
ју својих дужности. Он купи порезе и при-
резе, бележи у рабоше и предаје капета-
ну; пописује пупиле и одправља суду; из-
вршује пресуде и друге наредбе власти;
равни и насипа путове, оправља школе, цр-
кве, „примирителне“ куће, ћуприје и др.
Купи свештенику бир и записује децу у
школу; суди и управља; светује и бије ко
не слуша; вата лопове и предаје их суду;
ако пут неваља путници кмета псују; ако
је ћуприја проваљена, кмета куну да на
њој сломи врат; ако школа није у реду
директор кмета резили; ако порта није
ограђена, дај кмета; ако стока није исте-
рана, на време, из потеса, кмета; ако је
жирородна гора исечена, камо кмет? ако

кмет право суди, куне га једна страна, а ако суди криво онда га једна куне а друга му се смеје; куну га што бије, куну га што не бије, а раскмете га и уапсе, кад место 10 смилује се те удари 8 батина. Сваки старешина, кад незна шта да чини с неком стварју, може да је пошље нижему „на надлежан поступак;“ само весели кмет то неможе урадити. Његов бирова тражи јасну заповест а незна ни за какву мутну надлежност..... Та ко жив да поброји силу божју дужности које преко кметске главе прелазе: кметови су, укратко да кажем, машице поред огњишта, које свако узима или да спотакне ватру, да се огреје или да жишку на лулу метне.

Али није Бог ни кметове оставио баш без икакве радости; има и друга страна кметовскога живота.

Кмет ужива ону, смртнима најдражу, наслалу, коју даје уверење, да је ко старешина: кмет први седи на слави, на свадби; први стоји у цркви и целива еванђеље; први се јавља и пита с капетаном и другом господом, која пролази кроз његово село; он доживи и да ког невештог капетана поучи; он да своје мишљење често и коме већем господину; седи онде, где сви други сељаци стоје, руча онде где они послужу-

ју; иде кроза село и пун је задовољства што све живо зна да он томе селу суди. И, најпоследње, многи има још и власт, коју Бог није баш сваком кмету дао, да, кад који чиновник пропутује кроз његово село и ноћи код попе па, грозничав, само попије једну горку каву у попиној кући, и у јутру се за то, бакшишем, одужи и оде, по неки кмет, велим, има власт начинити, с механициом, рачун: да је тај чиновник учинио трошка 63 гроша и 30 пара, па тај трошак разрезати на народ да се исплати. Зар то није голема власт? Који министар сме то урадити? Јест, ја! А кмет сме. Само не сме сваки. И онима што несмеју ово да ураде нека је од мене велика хвала за љубавне дочеке у мојему толиком путовању. Сада пак, с Пантелијом из Царине, хајде да прегледамо кршно подринско окружје.

Окружје ово једно је од оних шест, које је пок. кнез Милош присајузио Србији, по сили султанских фермана од године 1830. и 1833. Оно и простором и бројем душа долази међу мала окружја у Србији а по имаовини неверујем да је измакло од кога год. Попис људства у Србији, чињени 1863. године, казује да у њему има 46.390 душа. Раздељено је пак на три среза: јадрански, рађевски и азбуко-

вачки. Јадрански обухвата равнице дринске и долину реке Јадра; рађевски заузима питому Рађевину, и део од планина гучевски, а азбуковачки¹ држи горње Подриње и неколико села има одовуд Прослопа. И где има равница нема људи с великим имањима а у планинама и у горњему Подрињу, обично су сви оскудни. Доста је зато ако кажем да је у Доњо-трешњичкој општини, која има 1301 душу, од 1. Јануарија до 1. Јунија, ове године, крштено 29 деце а сарањено 28 мртваца; један једини пак оженио се, и тај је узео неку удовицу, што, наравно, овде неприноси в ствари, докле, за то исто време, у општини глоговачкој, у шабачкоме окружју, која броји 2001 душу, бише 132 крштена а 53 опеваних.

По свој прилици због сиротиње људи се овуда и жене доцне. Није никаква редкост наћи људи да, и преко своје 30 године, теж мисле да се први пут жене, докле у Шумадији такви већ престају носити кићанке на фесу, у колу не играју и некицоше се, као већ одавно оцеви велике деце.

Сиротиња та проистиче од неродности

¹ Имају два села: Горња и Доња Буковица, и од њих је и прозван тако; али зашто аз-буковачки, неznam.

земље и од оскудице у протурању производа. Прво је поправити тешко а другоме је виђен узрок. Народ је вредан, добар и послушан, но оназађен је грдним теретима које је, до пре неке године, увек имао око Сокола, а које, због Сакара, има и сада.

У овом окружју има 10 цркви, један манастир, Троноша, и 11 школа, од којих само су 5 у добре зграде смештене; ђака има 351 мушарац и 43 девојчице.

Начињенога пута има од Лешњице до Ковиљаче (око 4 сата); од Лознице к Ваљеву, уз Јадар (око 6—7 сати), а просечен је и прокрчен и од Лознице ка Крупњу као и од Остружња преко Царине и Прослопа к Љубовији.

У сред овога окружја, у право као у његову срцу, бијаше град Соко, с његовом околином, са стране му је Сакар, као протисли под ребрима. Ово двоје оназадило је ваљани народ овога краја те се дуго опоравити не ће моћи.

Даде Бог те Сокола више нема. Хвала Господару, он је сада само гомила камења. Гњездо пустајско како се растури, нестаде неспокојства од пустахија нити поможе светац, ни тврда вера сокољанска. Наш Светли Господар је сам собом походио то кршно место, које стаде толико му-

ке а паде силом једне речи. Ја не знам уме ли сваки да чита у народним изјавима она осећања, која управо испуњавају душу његову; али знам то: да владалац није могао бити предусретнут нигде умиљеније ни благодарније него што је дочекан био светли наш кнез Михаило у околини града Сокола.

И Соко би па прође, а Сакар оста. Он је у гуши чир, који унутра расте. Да тога проклетог Сакара није, онда би се прекрасан пут могао правити од Смрдан - баре, све жљебом дринским, до Бајине баште а одатле до Ужица и тако би се саставило Подриње са свима другим живљим точкама наше отачбине. Овако то није могуће, а без тога сиротиња претискује и претискиваће и даље све прибрежне житеље зелене воде Дрине.

У Подрињу је одело и мушко и женско, наравно у колико сиротиња допушта, уљудно, лепо, укусно. Женске стране су лепе, вредне, отресене и увек чисте. Језик је пријатан, а говор јужни.

Кад поменух јужни говор, неће бити с горега да ти повучем земљописну пругу, преко које он непрелази, нити опет иза те другоме уступа. Чудновато је да се и та разлика држи једне косе од планина која се почиње од Видојевице, крајњег врха

Цера, па иде Цером, на Влашић, на Медвед-
ник к Маљену, од кога, Сувобором, прела-
зи на Рудник, па једним огранком руднич-
ким иде до преко Мораве к реци Ибру, кога
држи леву обалу на Чемерно ка Голији,
од куда се, како сам слушао, пошто пређе
границу Србије и оде у Босну, опет пови-
ја к западу. Све што је одонуд те косе го-
вори јужним говором а што је одовуд го-
вори источним. Првом припада цело окру-
жје подринско, цело ужичко, већина ру-
дничкога и чачанскога и нешто од ваљев-
ског. Но не треба опет мислити да је то
тако раздељено да се преко те пруге баш
никако непрелази. Свуда око те граничке
бразде има мешавине у говору: онамо се
може, где где, да чује говор источни а ова-
мо говор јужни преко планине.

Женско одело, премда се у ситницама,
које су за око самих житеља велике, раз-
ликује, ипак је, у главном, доста једно-
лико у окр. подринском, ужичком и рудни-
чком. У главном: жене носе фесове и по-
везују шамије, разуме се да се начин убра-
ђивања по нешто разликује; носе зубуне
више или мање једнолике. То важи и за
девојке удаваче, а и за млађе, које још
нису на полица, осим јединих фесова које
негде носе а негде не. Разуме се да де-

војке неповезују шамију око феса а забраћују се и оне. Но пада у очи то што је, познато женско ваљевско ношиво које се од овога разликује, прешло преко Царине и самога Прослона чак у Љубовију, па ми кажу, шта више, да га и преко Дрине у Босни има. Томе се доиста мора човек чудити. Ношиво ово почиње од београдске Колубаре, од села Шопића, Стубице и других, па вата десно до Саве и иде близу до Мишара, код Шабца, па на Црниљево преко Влашића и, као што рекох, Прослопа иде к Љубовији а лево удара у Маљен и Медведник од куда опет излази на Љубовију. Како се могло пружити у таквој чудној форми? Незнам.

Мушко одело пак слично је доста у та три окружја. Тек од Мучња, у ужичком окружју, почну се јављати где где жене са црвеним старовлашким зубунима и људи с гуњевима другог кроја и другојаче боје.

Ја сам поменуо, да је Соко опазађавао а Сакар назади и сада наше људе. То је истина; али то треба разумети само за назадак економни. Морално су они користили се тим вечним присуством непријатеља. Баш тај, тако да рекнем, живот у логору одржао је у Подринаца она красна својства : брзину, одважност и смотреност, која

се у борби тек стећи могу, и учинио је, осим другога, да су они кадри: бити и малим задовољни. Нису се разнежили, нису омекшали или отромили: свежа им је у памети тежња србска: свак зна куда још ваља да се пружи србска рука и с киме да се брати, а с ким да се бори.

Ја сам био у Соколу на неколико месеци пре него што ће он бити срушен. Видео сам онда Сокољане и говорио с њима; видео сам стање које су они онако хвалили и обрицали сви изгинути, само недопустити да се оно промени; а видео сам и Подринце Србе са свију страна око Сокола. Сад се то све чудно изменило и ове године, 30. Маја, ја сам по други пут походио Соко, и његову околину, кад он, бесни, у пепелу и развалинама лежи. О, каква пријатна разлика беше преда мношвом тада!

Код Мустај-бегове воде, у једном заравању, баш под самим Рожњем, где су шанцеви Немаца и пок. Кара-Ђорђа, одакле је тучен Соко, нађох народну војску на учењу; ту је било коло младежи, која је играла; мало даље гађали су неки ловци нишан; неколико оцет њих бацали су се мотке а неки су скакали из трке. Старци су седели и причали: како је то све било турско до јуче; како су баш ту, на том месту,

Турци пуцали на пок. Вучића, кнеза Бобовца и још неке србске чиновнике, који, изаслани од пок. кн. Милоша, да неки спор између Срба и Турака извиде, бејаху дошли да се само разговоре с Турцима; како до овога места није смео нико прићи к Соколу, док у њему бејаху Сокољани. Сад, напротив, ево како се весели народ, а од турске силе само оста спомен и клетва.

Одатле, пошто сам се дуже и сам задовољавао гледајући ту народну радост, оставим тај збор па пређем преко Рожња и низ камениту стазу спустим се баш у сами Соко. Обишао сам све развалине његове и пењао се на највише обломке његових некад тврдих зидова. Овде ми је опет падала на памет вера, које да не беше, овај би споменик некадашње нечије силе, а народне муке, могао и данас стајати усправо, али и њега прогута вера, што разбрати браћу, па да хоће и овом жртвом бити засићена!.....

Близу врата, на која се улазило у град, с леве стране, има једна џамија, која се зове *Доња џамија*. Пред њом су три прекарне липе, које густим ладом блаже жестину сунчаних зракова, кад се ови повраћају од врелога соколског камена. Око тих липа подзидано је и заграђено те начињено нешто мало равнице, коју је покрила гу-

ста зелена трава. За соколске силе, крште-
на нога, ту није смела ступити. Ја, и ту, у
самом Соколу, застадох мноштво народа,
на састанак скупљенога.¹ Младеж уз дугу
свиралу увати коло па га поведе око липа
поред цамије. Нека ме је и радост и туга
обузимала кад сам то гледао: сам себе сам
питао: зашто се није овако саборисало и
пређе, за Турака: зашто и цамија небла-
гослови оно својим последоваоцима, што је
црква благословила својим; е, али би се
онда сазнало да су обоје браћа.....

Подринци, особито брдњаци, нису ве-
лики играчи, то припада равњацима, но за-
то су подскакивачи одлични. Тако је игра-
ло коло а играчи и играчице су се сгледа-
ле једне на друге; старији, око кола, ла-
гано би говорили: — слободно, децо, сло-
бодно! вала Богу и Господару нашему, ето
дочекасмо да се никога небојимо.

У један мах поче једна страна:

Било наше, било ваше,
Па ће опет бити наше
Ако оће Бог!

¹ У соколски атар, који мало није колико
какав мали срез, нагнали су стоку жите-
љи околних села. Овај свет, што га зате-
кох у Соколу, дошао је био те видео своју
стоку, па се онда ту скупио те се весели.
Тако, рекоше ми, бива сваке недеље.

Ништа ти красније него слушати, како играч удешава подскочицу за свирајком, а његову опет беседу пропраћа звекет огрлица о грлима играчица. Но, на један мах, јави се један са шаркијом и све се побрка: свирачи престаше, коло се повида и сви обколише Симу, тако беше име ономе са тамбуром. Сима већ зна шта се од њега очекује. Седе. Намести се и дрмну телове. Погледа по лицима; маши очи горе у липове гране; баци их мало и себи на десно раме те, као, послуша како му телови поју и, у један ма, викну:

Књигу пише аџи-Алијница
 Из Сокола, граду Сребрници
 Својој сеји Мехмед-беговици:
 Сејо моја, Мехмед-беговице,
 Ил' нечујеш, ил' не хајеш, сејо!
 Моја Ајла за удају стиже,
 А немам је коме дати, сејо,
 Београд је барут под орозом
 Од-дан до-дан залиће га крвца.
 У Шабцу ти веља добра није;
 А Соко су Власи обкољели.
 Оће наше куће да попаде.
 Казуј, сејо, што ћу са Најилом
 Ђе ћу ћерку удомити младу.
 Траж' ми зета тамо на те стране.
 Или ћу је ... Влаху поклонити

Сеја сеји вако поручује :
 Моја сејо, аци-Алијнице,
 Слушај мене, кајати се нећеш
 Старија сам, више препатила
 И више сам што шта запамтила
 Коца-Ана¹ што нам говораше
 Да с Власима дослук не кидамо :
 Немој, сејо, да те ује гуја
 Овамо ти ђувеглије нејма :
 Све је дужно, све је узуђурно
 Вас дан пуши и све се рогуши
 А у кеси ни асприце нејма.....
 Сву ће земљу Власи преузети :
 Њино било ; њино и остаје :
 Оће влашко да настане царство
 Пуштај Најлу, нека бежи Павлу.

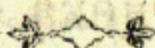
Ово тако повољно би слушаоцима, да сви у глас повикаше : Аферим ! Право, Бога ми ! Тако и треба ! У томе Сима прекиде и неznam да ли би више и имао певати. По свој прилици ова песма нишани на какав истинити догађај из соколског турског живота.

Ми смо сви тако се били забленули у Симу, да нисмо ни опазили какав се густи облак наднео над Соко, а он у мало што нам сунце није заклонио. Како угледаше облак, а знају каква бујна киша овде па-

¹ Баба јој.

С пута.

да, поскакаше као срне свак на своју страну. Ја се опростим са Симом и попом Марком, па појурим и сам к школи Љубовијској. У сами мрак, по ужасној олуји и киши, приспем опет на обалу Дрине, за извор које рећи ћу ти други пут, ако узмогнем ја и ако узхтенеш ти, драги мој Зако!

Овај текст је нечитљив због блуре и оштећења документа. Видљиве речи укључују: да, поскакаше, као срне, свак на своју страну, Ја се опростим, са Симом, и попом Марком, па појурим, и сам к школи Љубовијској, У сами мрак, по ужасној олуји и киши, приспем опет на обалу Дрине, за извор које рећи ћу ти други пут, ако узмогнем ја и ако узхтенеш ти, драги мој Зако!

ЧЕТВРТО ПИСМО.

Извор Дрине. — Два имена а једна ствар. —
Ужичко окружије. — Добриња. — Јован Мињић. —
Златибор. — Стари Влах. — Миланца. — Владика
ужички Јанњије. — Ужички шеретлук. Ајдуци.

Зелена Дрина своје бујне таласе ваља
доиста између Босне и између Србије, али
она тим не раздваја него уједињава ове две
красне земље. Како то? Упитаћеш ти, дра-
ги пријатељу! Ево како. Пођи уз Дрину,
или низ Дрину, па ћеш чути да се и на дес-
ној и на левој обали њезиној овако пева:

„Дрино водо што с' се понијела?

Ти се мени кунијаше криво,

Да на теби нигдје брода нејма;

А ја синоћ и подоцкан прођох

И на теби до три брода нађох.

Дрина јеком вако одговара:

Кад брат брату у походе пође

Свуд су броди гдје год дође к води.“

Реке растављају обалу од обале али ми-
сао и осећање нису оне раздвојити кадре...

Дрина, по речма г. Гиљфердинга,¹ изви-

¹ Боснија, Херцеговина и Стараја Србија стр.
105. С. Петербургъ, 1859.

ре у северној Албанији, близу црногорске границе, испод високог брда Кома или Визитора, и одтуда тече, готово правце, к северозападу кроз Ерцеговину: туда се она зове *Тара*. У половини Ерцеговине, недалеко од Фоче, слива се она с Пивом и обрће к истоку, одакле се почиње звати Дрина. Доцније се у њу слива река Лим, а кад мине Вишеград она обрће опет свој ток к северу и сад већ постаје граница ужичкоме окружју, у које ми сада улазимо.

Ја сам пропутовао већ по неколико пута по свој Србији; свуда је милина проћи, јер свуда има пуно интереса за мислећега човека, тек по души да кажем, ужичко окружје својим кршним положајем, својим бистрим и здравим водама, дивним изгледима, својим јуначким, веселим и оштроумним народом, у кога устима кипи чиста и одрешена србска беседа, сваки пут ми показује све нове и нове своје дражи. Оно је простором, ја мислим, највеће у Србији. Народом пак друго је на реду, јер у њему, по попису од 1863. године, има 98.774 душе. Раздељено је на шест срезова: Рачански, Златиборски, Ариљски, Моравички, Пожешки и Црногорски. У пожешком срезу, у селу Добрињи, родио се пок. кнез Милош. Ту код цркве, коју је он подигао оцу своме

Теодору за душу, леже кости свога последњег.¹

У ужичком окружју људи махом од стокe живе; земља је већином неблагодарна за труд око ње, јер је махом страновита, под оштријом климом, и веома каменита. С тога и јесте тамо велика сиротиња. Кад се године 1863. процењивало у Србији имање, онда сам се ја, у селу Доброселици, над реком Увцем, у врху Златибора, зачудио, да се једноме човеку процењује кућа *рубљу!* Но, доцније, мени показаше више таквих кућа и ја сам тада држао, да оне ни по рубљу не вреде. Ево свега из чега је и како таква кућа склопљена. Удари се у земљу соа; около ње се наслоне мотке па по њима покрије папраћу и одозго се то све полемеза, те изгледа као пласт сена. С једне стране се оставе врата, као оно на шатору, куда се улази и куда дим излази. Ту, у тој кући су и наћве и колевка и оружје и рубине и сво имање. Ту се проводи век, па и ту има ведрих и веселих дана.... Благословена земља, кад из оваке кулаче (тако се зове овака кућа) може да изиђе министар, владика, саветник итд. То једно мало ме је

¹ Глед. моје „Бележке уз пут“ у Срб. Новинама за 1862., у подлистку.

блажило поред свега јада кад гледах ово стање.

У такој обштој сиротињи није чудо што су и цркве и школе, као и само житељство, веома редке. Школа има 13 (а од ове године заведена је у Ужицу реална полугимназија). Мушкараца иде у школе свега 725 а девојчица 40. Кад се од Ужица, на Мачкат, иде пут Златибора, пролази се кроз село Чајетину, где је сада среска кућа и где је некад седео чувени јунак, Јован Мићић, старешина свега овога краја.

Јован Мићић родио се у селу Мачкату у срезу златиборском. За његова детињства пребегну му родитељи у Црну Гору и настане се у Горњој Морачи. У време устанка пок. Карађорђа врате се опет у Србију и наседе се у селу Рожанству недалеко од Мачката. Кад је пок. Милан Обреновић на овоме крају био војвода, Мићић се налазио код њега као кападахија. После пропасти србске године 1813. оде Мићић у ајдуке те је тукао Турке док пок. кнез Милош не диже народ на оружје, а тада одма уђе у ред бораца за ослобођење, где и оста док се год није умирило. Кад се умири, постави га кнез Милош старешином нахије ужичке, а године 1839. учини га начелником онога краја и даде му чин полковника. У томе оста

Мићић до конца Августа 1842. али тада пострада и би одведен у проклету гургу-совачку кулу, те у њој, кукавац, и умре, баш на св. архиђакона Стевана 1844. год. По том године 1854—1855. син му Јеврем, који је сада капетан срезу рачанскоме, *пошто се предходно издало о томе од законодавне власти решење*, пренесе његове јуначке кости и сарани их код цркве у Ариљу, где је он такође имао кућу и седео по некад.

Име Мићића врло је велико у овим крајевима. Турцима је он био нешто веома страшно како јунаштвом тако и племенитошћу својом. Кад би Мићић из Чајетине ишао у Ужице, никад не би водио мање од 40 момака све по избор бољег од бољег, а његови хатови и рахтови били су за причу. Дошавши на Забучје, одакле се Ужице гледа као на длану, он би дао знак, на који сви 40 момака, у један глас, опале по 2 пиштоља. Тај пуцањ потресе сво Ужице. Он тад одјаше и одмори се. Па, сишавши пешке низ Забучје, појаше код Ђуприје и удари кроз варош. Пишти камење под плочама и рекао би земља се тресе од тога хода. Турци затварају дућане и беже да силу влашкљ очима невиде докле буле, међутим, многи срчали пенџер полунају да виде

„страшнога Мићића.“ Како одседне у ко-
нак, скупи се коло и почне играти; он пак,
запаливши наргиле, све то гледа и сеири.
Кад му тога буде доста, он узме две-три
прегрши цванцика и баци по колу, оно се
покида те играчи поватају паре после чега
се сви разиђу.

Мићић је био јунак и господин човек.
Срби су се њиме поносили а Турци су мр-
зећи га уважавали његово јунаштво и ње-
гову племенитост.

Кад се повлачила Србији граница, онда
је Мићић и ту стекао вечите благослове код
толиких села у овоме крају што их је, од-
бивши граничну линију даље у Босну, ува-
тио у Србију. Он је још хтео да границу
спусти баш на сами Вишеград па одатле
доле све водом Дрином; али му то није
било могуће поред свега нечувенога уш-
њања и домишљања његовога. У овом послу
заслужује да се помене и неки Божо из села
Семегњева, који је пронео земљу на глави
те посведочио које је планина Ивица, куда
треба да буде граница. О овоме ћу ја још
имати задовољство нешто ти доцније испри-
чати, драги мој Симо. Да није пок. Мићић
овако урадио, скоро пола Златиборског сре-
за остало би ван границе Србије.

Кад је онако ругобно 1842. године, на

рабацијским колима, вођен кроз турске мале у Београду, кажу да је нека була рекла: да Бог неће дати оној вери, која тако поступа с таквим јунацима; а кад му се паша подсмехнуо: „деде сада обори град, као што си претио,“ Мићић само горко претурри преко усана: „Са сиротињом сам могао; с њом ћу моћи и оцет, а без ње сам тек један човек, с којим можеш чинити шта оћеш; пусти ме у народ, па ћеш видети, пашо, ко сам и шта сам.....“

Лака нека ти је земља, прославо србскога имена! Твоје муке величају твоју славу а множе, на жалост, бруку друге браће наше, која ће, раније или доцније, и сама поштовати велико твоје име.

А красан је Златибор доиста, драги пријатељу! Он је подпунце заслужио сву ону муку, коју је имао пок. Мићић, док га је одржао Србији. Од Београда до на Златибор све се иде навише. Златибор је дакле виши од свију брда, која се из Београда виде на јужној страни. Но површина му је, према околним местима, доста равна. То је једна заталасана равница, те су се по њој показала и брда и долине. 6—7 сати дужине и 4 ширине готово нигде великога дрвета нема а камо ли села или народа. Све је то сама густа трава, обилно орошавана,

ноћу, росом а испресецана безбројним потоцима. И у тој, тако обилној, паши сувате се небројна говеда, која се, после извозе из Србије и продају у стране земље.

У окружју ужичком има доста места, која су или са свога особитога положења, или с каква случаја, добила чудновата имена. Тако се две планине зову: *Анатема*, једна се зове: *Мучањ*; а једна, понајтежа за онога, који је прећи мора, има красно име: *Узми-душе*. Сам Златибор пун је места, за која је по нека прича везана; таква су на прилику: *Смиљанића закос*; *Једини бор*; *Попов колац* или *Царево поље*. За *Попов колац* кажу, да је некакав поп сведочио неким селима, која су се око тога места прела; па хотећи учинити криво, узео у чизме земље из онога села коме је хтео да помогне, обуо их, па донавши на то место заклео се: да стоји на земљи тога и тога села. Суд му поверује и село кривдом освоји туђу земљу. Доцније се то пропта и пона, за то, метну на колац на том истом месту. И сад, грех му, колац стоји, јер како један иструне, одма му начине сељаци други да се не изглади из памтења.

На *Царево поље*, које се доиста по самој лепоти својој може назвати царско и које је последњи источно-јужни крај Златибора,

пао је, веле, цар Степан на конак. Из села *Злоселице*, недалеко одатле, донесу му кра-
сне беле погаче, што је овде редкост; цар
се томе зачуди и запита одакле је та погача :

— Из *Злоселице*, свијетла круно наша,
одговоре *Злосељани*.

— Е, од сада, нека се то зове *Добросе-*
лица а не *Злоселица*, рекне цар, те оста
и данас то весело село са тако лепим име-
ном а старим положајем и сиротињом.

У *Златибору*, у толиком простору, нигде
села нема; нема ни пута већега од путање.
С тога, кад завеје снег, или густа магла
падне (а то бива често) нема човека који
ту неће залутати.

Ужичко окружје вата и део *Старога Вла-*
ха, који почиње онде где се *Златибор*, на
југо-истоку, свршава па иде на пл. *Торник* и
преко реке *Увца* прелази у *Босну*. Лево пак
вата врх од ариљскога среза па силази на ма-
настир *Клисуру* те удара, преко *Моравице*,
у *Градину*¹ и одатле, косом, излази на *Вел.*
Ливаду и на *Јанков камен* опет ка грани-
ци. У *Стари Влах*, у *Србији*, може се рећи
да улази сав срез моравички, пола ариљ-
скога и нешто од среза златиборскога а не-
што и од студеничкога (у окр. чачанскоме);

¹ Глед. моје „Бележке уз пут“ 1862. год. у
Београду.

онамо преко границе пак, у Старој Србији, како су ми казивали, још је много мањи простор, који се разумева под тим именом.

Готово у сред *Старога Влаха*, у моравичком срезу, село је *Миланца*. Ту се родио садашњи ужички владика, госп. *Јанићије*. Дobar син, начинио је он својим родитељима за душу прекрасну од камена цркву у том селу, а својим сељацима подигао школу где им се деца уче. На цркви, на десном рамену од олтара, с поља, има овај запис:

„Рабе божій Нешко Недовићъ,
 Старовлаше, старином Никшићъ
 Тъ постанъ па тѣ и починъ.
 По свѣтѣ си доста имао трѣда
 Кнѣигъ учећ божествену свѣда.
 Стзденицъ и светого краля
 Три лѣт' слѣжи, нека мѣ е слава.
 Када Срби бѣяху у тешкоѣи
 Ты имъ с кнѣигомъ бѣаше од помоћи.
 Слѣга с' бѣо под звѣм Турчина¹
 Кадъ с' избавляо од нѣжде Србина
 Ты Тѣрцима знаше доказати,
 Кадъ бы было Срба избавляти. — — —
 Седамъ роди с Анђелиомъ сына:
 Михаила, Остою и Сима

¹ Бѣо је 34 године турски писар и 9 година србски.

Јова, Ива,¹ Рада па и Нишу,
 Неру, Гошу и најмлађѣ Тошѣ
 Седамдесет осам живи лѣта
 Па с' пресели са овога света (1828.)
 С Анђелиомъ у раю се дрѣжи
 Нек вам с' овђе летурђија служи.

Ја ћу имати радост још говорити о овом
 знаменитом сину *Старога Влаха*, који ни
 на светитељском престоу не заборава ља крш-
 ну своју постојбину, и који, понижавајући
 се до јадне старовлашке сиротиње, само већ-
 ма узвишава своју племениту душу, а сада
 да прегледамо две особине народа овога
 краја.

Прва је: чувени *ужички шеретлук*, а
 Друга: *Ајдуци*.

Прва је више разглашена и распростра-
 њена него што би била основана, а друга
 је важна и очевидна и ако јој је тешко пра-
 ве узроке показати.

Људи из овога краја обично су врло би-
 стри, врло оштроумни. Као такви они имају,
 доиста, вољу да се поиграју са глупљим од
 себе. И, мора бити — ово, молим, нека се не
 смеће с ума — да се старешине њихове и вла-
 сти, из најдубље старине, у својим посло-

¹ Владикѣ шабачког, доцније, ужичко-круше-
 вачког Јанићија.

² Имао је 3 кћери.

вима с њима, нису строго држале правила поштења, кад су ови навикли сматрати да, преварити старешину или власт, те какву меру ових осујетити, не само није грех, порок, него још врлина која се свуда хвали и одобрава. Најдраже им је дакле, баш и кад немају нужде, надмудрити онога, који би, по своме положају, требало да је мудрији од њих.

Много за ово има примера, који су већ постали пословице; али ћу ја само навести два као најкарактернија.

Кад је год. 1842. г. Н. Н. свезао у Златибору пок. Мићића и потерао га у Ужице, сретне га сељак један, чини ми се из Шљивовице, и видевши везана Мићића приђе г. Н. Н. и замоли се да му допусти опростити се „с господаром.“ Овај му то допусти. Сељак припадне к везаним ногама Мићићевим па писне: „*Куд нам одлазиш огријало сунце наше? На ком ови јадни народ остављаш? Куд ће несрећна сиротиња ова без твоје руке и без твоје бешједе, господару наш? Ком да се пожали, коме ли да јаде своје каже одсада?*“ Говорећи ово гушио се плачем. И Мићићу су потоком текле сузе, али ништа није говорио.

Г. Н. Н. побоји се од какве реакције код самих својих момака, па крене спровод, да

се тај јаук прекине. Мићића поведу даље а исти сељак сад приступи к Г. Н. Н. с овим речма: „води крвника преко бијела свијета, да сване овом јадном народу вође; непуштај га међу нас, да си нам по Богу отац, већ проишта и материно млијеко од његова зулума.“

Г. Н. Н. ободје коња и оде за спроводом сам се чудећи овом нечувеном шеретлуку. Али знаш шта сељак тај говори, одмичући даље к Златибору: „опростио сам се с господаром, вели он, а и овога сам окадио, дако ми никака зла неучини.“

Е, сад се види са свим у другој боји сав тај разглашени шеретлук.

Други случај.

Божо из Семегњева, кога сам ја већ поменуо, и који се, у своме веку, ваљда свега два-три пута причестио, дође, једном, пок. игуману рачанском, Мелентију на одпоче овако:

— Господине драги, ја би се причестио, али сам се нешто огријешо — *куснуо сам из лонца, из кога се прељева*. Ако ме оћеш причестити, даћу манастиру жријецца, што га у наше нејма.

— А зар се баш прељева, Божо? упита игуман бројећи бројанице.

— Прељева, богме, господине игумане, на све стране.

— Па ти баш кусну?

— Ја кусну, господине игумане.

Игуман се ућути, промисли и најпоследње рече:

— Кад није било на дну лонца него се прељевало, ајде, шта му драго, причестићу те и тако се ниси причестио има, бој се, двадесет година....

Божо се причести, веже жребца у манастирски ар па, још почашћен, оде весео кући.

Сутра дан ето манастирског слуге који чува манастирску стоку. Он јавља да им нема најбољега из ергеле жребца. Игуман брже нареди да се час пре погна лопов неби ли му се гдегод наишло на траг. Слуга међутим, оде у ар да види јахаће манастирске коње, а кад тамо а ждребац њихов везан за јасле. Он радостан истрчи из ара те оцу игуману:

— Господине, ево нашега жријевца! у ару.

— Кака жријевца, кад је то мени писао Божо?

— Какав ојаћени Божо господине? па ово је наш ждријебац. Игуман не може да

верује него пусте жребца да виде куда ће а овај право на Бару, у ергелу манастирску. Игуман сад хода по докату и ћути па тек једном рече:

— Право имаш, Божо! баш се прељева, кадј а остарих овђе па својега ждријебца не познајем.

Божи је било стало само за тим да изигра игумана за погрешно начело: *може се куснути одакле се прељева па ма лонац и небо наш*, зато му је и начинио таку шалу.

Но ајдуци сасвим су другојачиј појав. То није беда, или рђаво разумевање факта, него управо жива рана на овом поноситом крају. Неможе човек чисто да појми ону лакост, с којом се овде одмећу у ајдуке и ону немарност с каквом се људска крв пролива. Ако се ко оће да освети коме, он се одметне у ајдуке; ако се побоји да ће му старешина наложити какву полицајну каштигу, бежи у ајдуке; ако се проси девојка па неће она, или јој род не да, бежи у ајдуке па отми и њу и пребегни у Босну те се с њом венчај где тамо; ако коме утече кћи или сестра за кога он не би хтео, а вратити је не може, ајде у гору; ако вешт гуслар међу 20—30 слушаца опева јуначка дела кога ајдучког арамабаше, један или двојица од његових слушалаца сутра ће бити, место у њиви, у Мур-

теници; најпоследње, ако ко, на сабору, преко издане заповести, избаци пушку па старешина викне: ко је то, поменувши му оца, дајте га овамо; он нагне у борје па последњи чете и потере за њим и док не погине он а често и по неколико још од мирних људи, нема мира од њега. Украде се нешто у селу. Једна баба рекне: нико други него су то Араповићи. То Араповићи чују па дођу, ноћу, увате бабу и једно дете; дете исеку у комаде, пред њеним очима, па њој изваде оба ока а после и њу исекаше. — Два се брата споречкају на сабору, код цркве, око *једнога гроша*: реч на реч, дође до пиштоља. Сестра им се умеша, но, у зао час њојзи, они опале: она и један од браће падну мртви на месту а други брат остане тешко рањен. Два красна млада момка, на сабору, у свађи или у милости, загну пиштоље обрну један у другог, кидкају прстом за ножицу да окину а гледе један другом у очи и смеју се. Мајка једнога од њих видећи то, јуриши те им пиштоље подиже у вис и они оба грунуше. У длаку је остало да оба ова момка нису мртва пала! А зашто? Ни зашто! Оваких примера пуне су кронике тога краја. А после свега овога ајдуковање се сматра као једино уточиште. Кад се измере све тегобе ајдучкога жи-

вота, онај вечни немир и страх; глад, жеђ, неопер, вечна будноћа и презање од сваког листа кад шушне; онда се мора овим људма признати јуначство, које је достојније какве далеко племенитије ствари. Њихово честољубље ради неким чудноватим путовима. Оно не може да отрпи малу каштигу па ни само измирење са супротном страном а пристаје да му глава виси о длаци свакога тренутка. Такав одметник толико воли себе, да за љубав себе, жртвује опет самога себе.

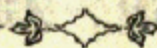
Овај појав није за презирање. Државници ће се огрешити ако га узму са свим олако. Ваља га свестрано изучити и потражити му праве узроке: да ли само друштво није криво, што по неким члановима својим мора тако оштре каштиге да налаже? А?... Појав тај доиста је штетан, али се из њега могу да извуку и неке користи у околностима, у којима се наша отачбина налази.....

Летос тамо не беше ајдука. Име Белмашево страх је и ужас још и сада за оне, којима би се милио тај „лоши“ занат.

Умножењем школа, олакшањем комуникације, бољим уређењем онамо преко границе, у Босни, и блажим поступањем уобште ублажиће се и нарави овога народа и његова кипећа снага обрнуће се на толике

друге племенитије подвиге. Да би пак то било ваља сви, а нарочито ми одоздо из равница, да јуначкој браћи својој притечемо у помоћ, јер баш њиховим знојем многа се зрака видела разасула и разасипа сваки дан међу нама.¹

¹ Ужичко окружје плаћа годишње у фонд школски преко 30.000 цв., а не извлачи одтуда за свој учитеље ни пуну полу од те суме.

ПЕТО ПИСМО.

»La police, confiée à des mains pures et honnêtes, renfermée dans de justes bornes, elle est tutélaire et protectrice, elle veille sur la société comme une providence; exercée avec violence, livrée à elle-même, dirigée dans des vues de parti, elle jette le trouble dans les esprits, sème la terreur et, complice du despotisme, lui prêt une détestable assistance.«

Vivien tom II. стр. 113.

» — — — — Ne devenez pas ce que tant de gens appellent un excellent préfet c'est-à-dire un homme qui ne laisse aucune lettre sans réponse écrite, mais qui ne s'inquiète guère de savoir si ses réponses font vraiment marcher les affaires, et si ses écritures deviennent des réalités.«

Guizot, Momoires II, стр. 57 и 58.*

Пошто сам, раније, случајно, поменуо ђметове, њихове дужности и њихова права, некако се сада осећам морално обавезан да, с подножја друштвене пирамиде, погледам и на више, на оне који имају далеко теже дужности а много већу и власт

* »Полиција, ако се повери чистим и поштеним рукама, ако се стави у правичне границе, она

и права него кметови. Неки ми замерају што то најпре нисам учинио. Али ко да се сети свачега овако на путу. Ето ме сад и на тај посао који је за мене и тежак и непријатан. Но овога реда извршивачи закона од толикога су утицаја на друштво и на његов живот и развитак да бих се огрешио ако би их прошао с ћутањем. Најнепосреднији утицај на наше друштво имају чиновници пољски, или, као што их ми обично зове-мо, *полицајни*. Две су средине за сву њихову власт: а те су начелници срески и окружни; све друго се губи у власти ова два чиновника и ако закон од 12 Маја 1839. (Н^в 391 / С^в 1008. точ. 2. Зб. I, 78.) са свим друго-

је хранитељка и заштитница, она бди над друштвом као какав промисао; али ако се извршује с насиљем, ако је остављена сама себи, ако се управља партајски, онда она баца неспокојство у умове, сеје ужас и, другарица с деспотизмом, преступнички га подпомаже.

Вивијен књ. II. стр. 113.

» — — — Немојте да постанете оно што толики људ: зову одличан начелник (префект), то јест, такав човек који неоставља никакву молбеницу, никакво писмо без писменог одговора, али који се ни мало не брине да сазна да ли његови одговори истински крећу по-слове и да ли се његово писање претвара у дело.»

Гизот, у мемоарима II, стр. 57 и 58.

јачије опредељење даје окружним начелствима. У оба ова старешине дужност и власт једне су природе, само се по обиму разликују. Кад човек, по теорији, помисли шта чуда послова има да пређе преко главе ма кога од ова два а нарочито последњега чиновника, колике разностручне иницијативе има он да покрене, колика питања да расправи, колике интересе да заштити, колике друге да приштеди (менажира), каква субтилна расположења да одржи итд., онда се мора да препадне од тако огромнога задатка; али кад се на против, у пракци, види, да то, махом, може све да иде по некој већ уобичајеној „надлежности“ без велике главобоље и размисљања, онда му падају на памет речи једног знаменитог државника, који свога сина увераваше: „да се с врло мало памети може управљати светом.“

Но, шала на страну, положај окружнога начелника нарочито је и веома тежак и веома важан. Он као да има два поља у којима се креће и ради. На једном је он кад је у својој кући, у породици, у кругу познаника и пријатеља, речју: кад се год јавља као прво у округу лице, па ма и немао ништа чисто званично да уради; на другом пољу више је званичан. У првом

он више утиче на умове, на укус, на тежње друштва, а у другом, позван, примењује законе на поједине представљене му случаје; у првом ради сам, а у другоме на позив онога, који заклона код његове власти тражи. На оном првом пољу он може да овлада срцима, да господари над умовима; на овом другом пак он често бива тек пасивно слушан. То је тек неко опште опредељење начелничке сфере, а дужности његове тако су разгранате, да им је тежко краја наћи. Он мора, пре свега, пазити да се држи ред и јавни мир, но мотрећи да постигне то, он ваља да се чува, да тај мир не буде мртвило, да не буде престанак сваке самосталне мисли и иницијативе; или, да, под пухором материјалнога реда и мира, не подстакне жар неспокојства и немира у умовима, који би раније или доцније могао изићи на видело; он мора водити бригу о општем благостању поверенога му краја, али несме, ни на тренутак, поиграти се с благостањем појединога, јер делови чине цело; он мора мислити вако, на прилику, да трговини олакша обрте, али несме у тој ревности наудити ни једном другом реду занимања; он мора пазити на јавно здравље, али му се ваља чувати да средства не буду скупља од цели; он води

бригу о војсци, али никад несме сметнути с ума плуг и мотику; он мора водити бригу о школама, али и *животом и управом својом* дужан је давати доказе да је школа користна за друштво; он мора радити да народ не буде без цркви, али, не мање, својим обхођењем и добродетељима ваља да сваког може уверити да религија ни на њему није без плода; он и принудно мора кад и кад да поступа с неким прилењијим члановима друштва, али му се ваља чувати од пренагљења као од живе ватре, да не би био судија у ствари са свим туђој; лична слобода никад не треба да му се укљони испред очију. У опште, при извршењу свакога закона, начелник је дужан појмити га онако како се најбоље може он разумети у цели рад које је издан, али несме бити самовољан ни у длаку да не би своју памет изтурио пред памет обшту. И, он мора давати решење у ствари а не на артији. Он мора, даље, толико имати над собом власти, да се не само неспотичу људи о његову користољубивост куд би се год макли, него ваља да је увек смотрен и у излагању својега мњења или симпатије и антипатије, ако жели да свак, с поверењем, к њему приступа и у нужди

у свакој нужди

заклона од његове безпристрастне власти тражи.

Ово су, у главnome, послови, који су свуда везани за овака званија; у нас пак још много које шта постаје нужно од самога стања, у коме се наше друштво, због предходних историјских узрока, находи. Наши стари пролише крв своју да власт, да бригу о обштим интересима, могу видети у рукама својега пријатеља, коме се и обраћамо у сваком тежем послу за савет, за науку. Ову струну несме начелник никад увредити а да неомани цељ рад које је постављен.... Окром тога барем окружни начелник ваља да зна, да ми имамо да учинимо, пре свега, једно морално освојење над самима собом, зарад оне светле мисије, коју Србима историја и положај намењују и коју ми радо прихватамо, али за коју ваља показати, у делу, све оне добродетељи без којих се ништа велико и трајашно никад на земљи није урадило.

За овако многостручне, мучне и нежне послове ваља људе достојно спремити; а људи се, драги пријатељу, не спремају, као што сам знаш, за годину или за две.

По досадашњем току ствари, служба је код нас била готово једина школа, у којој би се људи спремали и за ова положења;

а како се у пређашња времена сва брига водила о том, да се само одржи материјални ред, за што су, наравно, најнаручнија и најснажнија принудна средства: тако су многи почели били мислити да само то и јест посао ових агента власти. Нико неће одрицати корист службенога васпитања, али ваља признати, да оно често мора да буде једнострано, неподпуно.

Што год меру пређе, мора натраг да удари. Тако би и с правцем, који поменух мало пре. Да би се самовољству стало на пут прибеже се к формама, без којих се сада не сме ништа важеће да учини. Форме су заклон, веле паметни људи; и ми искрено поштујемо форме, које заклањају од самовољства. Али род људски тако често и тако лако пада у крајност, да се и сам чудити мора. Сад се опет појавише педанти у тим формалностима. Зинула је многоме ала у срцу само да пише, да „устројава протоколе“, да „саслушава“, да „ислеђује“, да „подноси известија“ а, међутим, по срезу све ћуприје испроваљиване, нове не начињене, путове вода пролокала, букве се прекрштале преко путова тако, да се ни пешке не може лако проћи. Ревност к послу узе неки други правац: што би се више писало, што би се већи број „деловод-

них нумера“ на концу године показао, то би се држало, да је већа услуга отачбини и цивилизацији учињена.

Ево једног примера такве ревности, који се догоди у вароши И... баш кад се ја нахођах у томе месту:

Човеку једном окрви се јаре и хтедне врецати. Он га прикоље, па понесе у варош да прода свећарима или сапунџијама. На уласку у варош сретне га полиц. чиновник.

— Куда ћеш с тим јаретом, запита он сељака?

— Окрвило се, господине, па га прикла и носим га сапунџијама; дебело је као лопта, штета да га бацим; може им пристати за сапун.

— Ајде за мном, рече чиновник.

И оба, за час, оду у среску канцеларију.

Сад се ту *устроји протокол* и после дужег писања начини се *пресуда* да сељак по некој 3-ој точки некаквог 369. §-а плати глобе 10 талира у касу, *што је продавао нездравом месо.*

— За Бога, господине, шта сам крив да толику глобу платим?

— *Такав је закон*, одговори чиновник.

— Та какав је то закон? Ја неносим ја-

ре да продам људима за јело, него за свеће и сапун.

— Закон у том не чини разлику, одговори чиновник.

— Ко је видео такав закон да ја платим 10 талира на правди Бога!

— Немој да роићеш против закона, него плати на ћути, да не паднеш у звожђе одговори чиновник значајним гласом.....

Какав ће појам стећи овај весели грађанин о нашој просвети и цивилизацији; одакле да се увери да је користније у нашем државном друштву живети него у Муртеници или у Шаргану? Дали се овако чини морално завојевање за којим би после, формално, политичко, дошло у једно дано тренуће ока?! Истина су оваки извршитељи закона, на срећу, ретки¹, али неби требало никако ни да их има.

Овим сам, мислим, одговорио на писмо једног познаника, који жели, кад сам поменуо кметове, да непрећутим ни крупније носиоце силе и власти. Но ако коме не буде ни ово доста, да помисли о своме положају, ја нисам с раскида показати и дру-

¹ Кад сам се ја вратио у Београд, писа ми један пријатељ о томе случају нешто, из чега сам закључио, да је тај чиновник увидео и сам своју чудну логику и пресуду ту уништио!

гу страну многих од ових извршивача закона, која може тим занимљивија бити што ће садржавати саму истинску истину.

Аратос господе и господских послова! Ја рад бејах, драги пријатељу, да идемо у манастир Клисуру, у ужичком округу, на сабор, да видимо, какви су сабори у овом крају наше отаџбине, па ето куд се забацих око господских послова. Збиља! кад помених манастир не би ли било у реду да кажем што више о том појаву у хришћанској цркви. А?

Манастири посташе око 270. године после рођења Христова. Најпре поједини световни људи раздаваху своје имање сиротињи па се уклањаху у пустињу, где би проводили време у молитви и у раду. Они бејаху сваки за себе, но, као што рекох, године 270. после Христа, св. Антоније скупи их неколике у монашке обштине. Неки осташе и даље онако за себе као пустињаци и испосници, а други су се већином скупили у манастире. Тако посташе први хришћански манастири. У наш народ, с хришћанством, дођоше и манастири. Немањићи, по духу онога доба, готово сви, миловаху ове богомоље. С тога нам и оставише у њима доста споменика од своје световне славе и од своје побож-

ности. За Турака манастири имађаху још и неку политичку мисију. То бејаху огњишта где се подгревало чувство народнога поноса и где се обнављала свест о некадашњој слави народа и о будућем известном васкрснућу. Религиозна половина ових установа, коју су Турци по некад штедили, заклањала је ону политичку те је они често нису ни опажали.

По ослобођењу Србије манастирима остаде опет само њихова права, религиозна, мисија, јер за политичку народ створи себи друге природне органе.

Пун захвалности према услугама које манастири наши указаху народу нашем у време, када му их највише могаху указивати, ја бих искрено желео да они напредују и да цветају. Ја желим да има у друштвеном склопу и таквих средина, куда би се човек, пошто би га или валови светске судбе наситили света и светске борбе, или тешки удари учинили самораним на земљи, могао склонити да у миру и тишини размишља о људскоме ништавилу и о божијему свемогућству. Тек се не могу сагласити да се и у њих неуведу нека преображења, која захтева само њихово, истински појимано, благостање. Немогу пристати да се они обнављају подмладцима у којих

би обети били још под сумњом, не могу пристати да се породице осиромашавају у корист обитељи; не могу пристати да монаси слободно могу развијати своју жељу за имањем, која је тим опаснија што се у таком случају мисли да се све ради у славу имена божијега; ово су све питања која се тичу државе; и у њима она неће нимало повредити веру ако се заузме за личну слободу и за породицу што јој и јест најсветија дужност¹. Не мање несвиди ми се ни то што манастири наши *нурije* држе почем то некако неодговара њиховим обетима а и толикогодишња практика није учинила у томе срећно измирење.

Сви наши манастири имају красна имања. Та имања у стању су дати благостање свакоме манастиру баш да братства буде у сваком више него сада што га има. Најјаснији доказ за то јесу толики између манастира наших, који чине прекрасне економне напредке једино мудрим и усталачким обделавањем својих непокретних добара; а, најпоследње, зашто се неби оставили *царски манастири* и они који су по архитектури или иначе знатни, а други да се обрну у цркве? Они би први, тада, из-

¹ Глед. шта вели о том г. Лабуле у *Etudes morales et politiques* pag. 131–132. Paris, 1862.

вестно боље стајали, а други би не мање светоме опредељењу своме одговорили.¹

Ево видиш куд чак ја ошет одох; свратих те у манастир на сабор па се заборавих куд сам био пошао. Али сад ћу баш да останем на сабору.

Бејаше то 12. Јулија 1863., у очи св. Аранђела летњег, кад ја, у заход сунца, стигох у манастир Клисуру на конак. Манастир овај подигао је, с народом овога краја, неки калуђер *Јаким Курлага*, родом из Фоче, у Босни, око године 1798.² Он је на левој обали р. Моравице, баш онде, где она обилазећи око Градине, управља свој ток право к северу.

Кад ја приспех у манастир све тамо бејаше у послу и у журби, јер сутра се купио сабор па је ваљало дочекати толики свет. Мени дадоше једну собу у манастирским ћелијама. Свакога тренутка јављали

¹ Преосвештени архијерејски сабор ове године је осветио ту мисао решењем да се Мр. Грабовац обрати у мирску цркву. Хвала му!

² Шта ли не је падало на ум пок. кнезу Милошу? 4. Септ. 1836. В. № 3461. наредио је он те су сви манастири у Србији уписани. Колико само ту драгоцених података лежи у прабини! Не знам за што се не предаду јавности све артије, које садржавају радњу пок. кн. Милоша, а онда тек видео би се његов чудни геније?

би се све нови и нови гости. Сав простор око манастира, кроз мало времена, прекрили народ без разлике пола и узраста. Ватре се наложише, коњи поиспрепињаше или повезаше, људи се понамешташе а ноћ, црним својим покривалом, претиште сву ту живу и шарену панораму. Пред вратима црквеним седео је један свештеник с пером у руци и артијом на колону, к њему је прилазио народ на изменце и он је свакога име записивао. Кад је већ доста њих пописано било, звоно зазвони и ми уђемо у цркву. Вечерње се одслужи и на јектенији помену се сва она пописана имена. После богомоље се вечера, и многи се одма баци сну у наручја а многи осташе сву ноћ у шали и разговору. И ја нисам спавао, али се нисам ни веселио нити спасавао него сам сву ноћ клео и грешио се. Небројна армада од стеница нападе ме са свију страна и тренути недаде. Дао Бог бејаше ту дошао из Ужица прото, госп. Гаврил Поповић не на седлу, као што путује моје господство, него на колима. У њега бејаше више хаљина, те ја с њим побегнем у порту на траву где, чак пред зору, мало заспим.

Сутра дан сврши се јутрење и служба у цркви где небејаше така навала од на-

рода као што то беше у вече. Око манастира бејаше народа небројено из ужичких срезова : ариљског и моравичког и из Драгачева, у чачанском округу, које само Моравица од Клисуре раздваја. Женскиње и ужичко носи се лепо, но драгачевска женска ношња више је живописна. Око ватри се обртало дебело, мирисно печење, из мешина се точила на крчму ракија и вино. Народ је врео, као на сабору. Није човек могао проћи ни десет корака, да не види неко, бар за мене, необично позорје. По две жене, на прилику, загрлиле би се и запевале би тужно из свега грла; овде би се опет по нека жена или девојка обесила око врата коме човеку и набрајала би красне нечије врлине гушећи се плачем и сузама; даље тамо по нека би пала на оружје и јуначки појас и превијала би срце парјућим гласом побројавајући сва добра, која осташе неуживана на овом свету. Зачућеном мени казаше да се то све рођаци са-стају ту и казују једно другом за жалости које су постигле кућу и род од последњега виђења тако на сабору. Људи о томе само тихо говоре а жене и девојке немогу да се уздрже него запева у и наричу свака према томе ко је и какав био онај за ким се запева.

Ово траје до пред ручак. За манастир-ску трпезу позваше духовници све одабраније госте. Пошто се изнесе печење духовник један дође с иконом, а други с пером и артијом те први прими прилоге, колико је ко миловао дати, а други пописа имена приложника да се, вели, спомињу. После ручка младеж одпоче играти; али, весела им игра у страни где, ако се камен један обори, хоће доле свет да побије. Тек се ту опет игра весело као у сред Мачве.

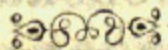
Кад се већ приближи вече од дугог летњег дана поче се свет разилазити тако да ноћ редко кога од гостију застаде у манастиру.

Нисам ни ја смео ту заноћити другу ноћ, пошто сам се уверио да добри отац игуман, поред све љубазности спроћу мене и добре своје воље да гостима набави спокојства и мирна одпочинка, немогаше безобразним стеницама никаква запта поставити.

Красан је значај ових народних сабора наших. Тусе састану и разговоре они, који се, због својих послова, или живљења негде с неруке, неби за целог свога века видели ни разговорили; ту се гледе снахе и бегеће девојке. С таких сабора много срце оде кући поражено љубављу, која се

не либи сићи ни у јадну планинску кулачу са свим жаром своје небесне божанствености; ту, преко струна на гулама, испричају се дела прошлих јунака и стави се на углед потоњему свету, који пут води к бесмртности а који у безславље и проклетство. Најпосле и економна призрења нису ту заборављена. Многа лепа измена производа или се изврши или уговори на овим саборима, што се без овако многог света неби лако могло другојаче извршити.

Још би се могли ови сабори наши употребити да се у народу добије оно што су производиле олимпијске игре на класичној земљи старе Грчке. Али... ко да се заузме за такве ствари? Ја мислим, после онога што ја напред говорих, да није тешко погодити коме би ово најлепше доликovalo ако и томе неби сметали „званични“ послови?

ШЕСТО ПИСМО.

Драгачево. — Из Чачка до Ужица. — Село Лисице. — Прелаз и превоз преко Мораве на Гугљу. — Извор Моравице. — Разлика равнице и брда. — Ваде. — Чачански округ. — Крушевачки округ. — Судар с Арнаутским елементом. — Студеница. Жича. — Копаоник. — Жупа. — Разлике међу сељацима и варошанима. — Завршетак. — Ако Бог да још.

Из манастира Клисуре, где бејасмо на сабору, нема нам путовати ни четврт од сата, па ћемо прећи преко Моравице у кршно Драгачево, које припада чачанском округу, који, ваљда, дуже него икоји други, квасе таласи бурне Мораве, о којој невају многе песме, али на коју се ја потужити морам. А и како се небих тужио кад се, у мало, нисам у њој удавио. Да видиш како је то било. Други дан божићња поста, године 1864., путовао сам из Чачка у Ужице. Белица, драгачевска река, беше своју ћуприју однела, те морадох ударити чак на село *Лисице* да неком сељачком ћупријом пређем. И ову вода већ подизаше кад јој присесмо ја и мој сурудија (ја сам путовао на поштанским коњма). Тек што

се видесмо на другој обали, а вода и ну
диже и однесе у мутну Мораву. Одатле се
продеремо кроз трњаке и блата до на Гу-
гаљ, на навоз моравски. Киша се сву ноћ
лила као из кабла а тада се од магле не-
виђаше чисто ни на сто корава у наоколо;
недавнашња поплава бејаше оставила пу-
но знакова од моравине неукротне силе.
Морава, међу тим, мутна и пенавна, дола-
жаше свакога тренутка и гудијаше неким
тужним јеком. Беше се разделила у три
растоке: две је, најпре, ваљало прегазити
на коња, па се тек преко треће у скели
превести. Скелеџија, не марећи ништа за
обрицање добре напосјнице, с тешком му-
ком пристаде да ме превезе. Пошто се већ
склони да навиђе на воду, рече ми да нио-
што не гледам у воду, но нему у леђа;
прекрсти се; извади неке облигације и ни-
штољ па, предајући то све ортаку, оде му
чинити неке наручбине. Мени такав увод
не бејаше ни мало по вољи, али није вај-
де. Напред! помислих у себи, па што да
Бог. Мој тован коњ, од брзога и тешкога
пута, бејаше сав у пени. Нагазисмо: напред
скелеџија, за њим ја, а за мном суруџија,
и тек што вода довати до узенђија док су-
руџија дрекну иза мене:

— Недај, господине, хоће да легне коњ

у воду и, у који мах то рече, он се суну преко свога коња, да мојему притегне узду и закрати му лећи у Мораву.

Од хуке моравине ја једва могах чути ову опомену и притегох коњу узду, што га још више помете у ходу; но ево и друге невоље: суруџија изгубио равнотежу и не може да се врати у седло своје коње, него се на мене ослонио, да не би у Мораву пао. Вода хуји; ход коњски се неопажа; Морава нас на коњама вата до испод колена; ничије се речи не могу да разберу. Овде тренутак бејаше колико година. Док, нај-последње, тако узајмице придржавајући се, изиђемо на спруд и данемо душом.

С таким истим страхом али с мање опасности пређемо и другу растоку а преко треће превезосмо се у скели.

Ово нека је путницима за науку да пре него узјашу коња, разберу за његове ћуди, да после некриве Мораву као ја.

Морава извире из планине Голије, у Старом Влаху, у ужичком округу. Она има, управо, два извора: један извире из планине *Јанкова Камена* и зове се *Суви Извор*, а други испод брда, које се навластитито зове *Голија*. Овај последњи зове се *Пашина Чешма* и јачи је водом него први, који, кад је велика врућина, и пресушује. Оба се

састају у једно корито под планином *Голијом* и одатле до под село *Јасеновицу*. зову се *Голијска река* а од *Јасеновице* почињу се звати: *Моравица*. У *Моравицу* се, по том, стачу многе речице и с десна и с лева. Но вредно је поменути само р. *Пакашницу*, која истиче из једнога малог језерца у *дајићској* општини и слива се, с леве стране, у *Моравицу* под селом *Куманицом*. Прича се да је из тога језерца излазио некакав вран во и убијао све волове сеоске, који би долазили на пашу око језерца. Док неки ковач досети се те окује своје вољу рогове гвожђем на врховима и пусти га, с другима, на пашу. Врани во - хала изиђе те опет побије све сеоске волове, а кад на ковачева вола удари, овај га дочека и прободе. Во - хала одма се стрпа у језеро и више не изиђе. Али почне град тући усеве из године у годину за равних седам година. Људи се узжурбају и некакав им врачар каже да уочи св. *Прокопља* држе *бденије* а сутра дан да носе *литију*. То чине од једно 80 година и веле, да сад редовно бива киша и град.

Моравица прима још *Медовинско - глебичку* реку, *Ношницу*, која тече кроз село *Ерчеге*, *Будожелску* и *Лучку* реку до *Ива-*

њице, до које и тече управо к северу. Од Ивањице она се упућује к северо-западу до Градине и манастира Клисуре, одакле опет иде к северу до Гугља. Одатле се почиње звати *Морава* и пробија се кроз стрмене стене између Каблара и Овчара па, поред Чачка и Карановца, чак до испод Крушевца, иде право к истоку а од Сталаћа, саставши се са својом другарицом, Моравом Бугарком, која извире у месту *Бинчи*, иде право к северу те се испод Смедерева улива у Дунав. Морава десном својом страном кваси округе: ужички, чачански, крушевачки, нешто мало алексиначки, Ђупријски и пожаревачки, а левом орошава округе: ужички, руднички, крагујевачки јагодински и смедеревски. Од извора до утока у Дунав она путује 50—60 сати и дели Србију на две, готово једнаке, половине. Морава је, по количини воде, мања од Ибра онде, где овај у њу утиче; али он у њу слива и воду и име своје. Да се очисти и да јој се корито исправи, могла би се користно употребити за пловитбу. Овако пак за пловитбу није са неправилнога тока и са честог прекомерног растења и опадања, а за воденице и за друге помагаче људским рукама велика је и одвећ бујна. Оплођавајући своје красне кључе-

ве она мази своје прибрежне житеље тако да су многи спори на рад и немарни да остану у задругама.

Из Драгачева можемо изићи на косу од Јелице и одатле ће нам се представити свадивота моравске равнице, која се пружа од Каблара и Овчара чак до Крушевца и само је мало код Карановца и код Трстеника сужена. Равницом овом пружа се красни насип чак до Крушевца и олакшава пролазе и преносе од сваке врсте. Ударимо ли десно, к југу, преко планина: то ћемо се, преко *Клековице* и *Велике ливаде*, спустити к реци Студеници и Ибру па њиме, после, све до саме Рашке, пошто оставимо развалине града Брвеника, који султан у своме ферману од 1833. године незаборавља поменути.

Ако пођемо првим путем капетани ће нам се жалити да највише посла имају око *шупиларних маса* и око *продаја*; пођемо ли другим, преко врлети и планина, казаће нам да ту највећу главобољу имају око *вада*¹

¹ Вада се зове онај јаз, којим сељаци воде воду да заливају своје њиве и ливаде. Нека вада пружа се по неколико сати те и преко туђе земље прелази, с тога се и вода мора да цепа. Нека се, у жљобовима, преводи преко дубоких потока и провала на противну страну. У ужићком, ча-

У чачанском округу има 54 општине и 54.566 душа. Раздељен је на ова четири среза: драгачевски, трнавски, карановачки и студенички. Има 11 школа за мушку децу са 537 ђака и две за женску (у Чачку и у Карановцу) са 80 ученица. Од богомоља најзнатније су Студеница, Жича и Чачанска црква.

Источно од овога округа стоји округ Крушевачки, који се пружа до границе и до Бугар-Мораве. У овоме има 57 општина и 61.380 душа; 8 школа за мушку са 346 ђака и две за женску децу са 101 ученица. У Крушевцу је, ове године, основана и гимназијска Реалка. Ова два округа веома личе један на други: оба се пружају својом северном страном низ плодну Мораву а јужном страном ватају ломне горе и врлети све до граничнога плота.

Долина моравска у оба је веома плодна чим је размазила многе прибрежне житеље, те су мањи устаоци на рад као што већ поменух. Брђани пак, и ако на земљи не благодарнијој живе, опет су поузданији, јер су вреднији и више се држе задруга.

Многе моравске земље већ су у рукама

чанском и крушевачком округу пуно је ових вада. Земље тек оне вреде које имају ваде. С тога су и врло честе парнице о томе.

житеља из Драгачева, оних од Столова или с Конаоника, а многи прави Моравци се, код тако срећнога свог положења, имају бојати големе сиротиње.

Оба ова округа а особито Крушевачки, од Рапке па до Јанкове Клисуре, ударају у арнаутски елеменат онамо преко границе. Ово су оне земље, које, преласком патријарха Чарнојевића, осташе пусте, те их Арнаути претискоше. Овде се, на граници, догађају крвави сукоби скоро свакога месеца¹. Арнаути, као и браћа наша Бошњаци, примивши облик турске вере, служе, јадници, исламу својом јуначком крвљу, и не помишљајући да гину за душмана свога.

Могао бих ти, драги побратиме, поменути Студеницу и Жичу којима се поноси чачански округ, могао бих погледати и и на *тешку бољезану*, која мучи и затире горостасни народ „Студеничке нахије;“

¹ Да не помињем кржаве, ево овога догађаја. Кад једном народ из цела два среза заграђиваше границу, удари кошута из турске стране бежећи од ловаца па у сред гомиле људм. Неки се маши за оружје, но разборитији повичу:

— Нешалите се; она од зла бега. Благо оном, коме се добегава. Проклет, ко је дарне. И кошута оде мирно у србски Конаоник.

могао бих те повести на високи *Копачник*, највиши вис у Србији, у скромну *Лазаричу цркву* или на много које шта друго, али су то тако крупне ствари да свакоме падају у очи. Толики већ путници затупише оштрину својих пера описујући те знаменитости и остатке од наше прошле славе и величине. Нека дакле *Студеница* и од сада дочекује радознале путнике или побожне поклонице; нека *Жича* казује свету српску побожност и турско вандалство; нека *Ибар* ваља бистру воду чак са *Косова*, требаће му је једном крвљу замутити; нека бели снег покрива *Суво Руднице* око *Петрова-дне*; нека дивна *Жуца* роди грозним виноградима; нека *Рибарска бања* ублажава боље страдалницима, а *Јошаница* и *Врњци* нека очекују време када ће и они моћи примати благослове за лековитост вода својих; све је то тако било од памтвека и остаће дуго тако; а ја одох да завири у унутрашњи живот браће моје, веселих сељака, да кроз стакло њихових очију погледам на живот, на свет, на све оне тешкоће које они кукавци имају да савладају ако хоће да се упознају, да се опријатеље ма и са самим почетцима уљудности, цивилизације.

Варошани, својим начином живљења, лакшим и чешћим састајањем и сударима, далеко пре почињу користити се овим благом данашњег века него сељаци.

Они, преко којих може доћи међу сељаке нова цивилизација, готово су, без изузетка, варошани ако и не сви рођењем а оно свакад опхођењем и обичајима.

Те тако понајвише кроз посреднике, варошки васпитане, имају сељаци да приме сваку уљудност и на њих да се угледају у опхођењу и понашању своме. Но зла срећа сељака ставила им је и ту големе невоље и сметње. Јер, и ако они, који разширују видело међу сељацима, могу бити, као што и напред рекох, рођењем прави сељаци, ипак, живећи у другим средима, они су усвојили обичаје, у многومه, са свим противне онима, какви владају у месту рођења њиховога, међу сељацима, браћом њиховом. Истина наша пословица вели „колико села толико и адета“, али је свако село радо да одржи свој адет а овде изгледа као да неко мора свој адет да напусти.

Да побројимо тек неколике прилике, где се ова разлика даје опазити:

У сељака је, на прилику, вера сва објективна: без спољних обреда он не може

да замисли ни побожна срца, а камо ли верујућа човека:

Напротив они, који распростиру просвету међу сељацима, сматрају на језгру вере а спољне обреде често овлаш држе ако их неки још и не осуђују.

Код сељака, где је све основано на физичкој снази, где се још живо памти шта вреди јуначка рука и бритка сабља, мушка се глава предпоштује, без разлике доба и положаја. „Муж је бранич жене и детета.“ Тој узвишеној улози одаје свако, и мушко и женско, особито своје уважење.

Код варошана, напротив, где је лична радња уступила место државној, где се друштво брани на неки други начин, мужко се јавља као племенити поштовач улоге коју жена у друштву игра. И докле у сељака и старе жене прилазе јуначкој мужкој руци, која брани *слаба* и *нејака*, дотле у вароши седи старци седамнаестогодишњим девојчицама љубе беле ручице које тако лепо умеју да склањају мушки род (није свакад у Граматици.)

Сељаци дају благо за девојке, а варошани га спремају уз девојке.

У сељака су још породичке свезе јаке; код њих се губи личност у породици, зато

се код њих и славе још брсна имена, као патрони *породица целих*.

У варошана се већ јавља значај личности и имени дани заузеше место напореда с крсним именима.

Сељак, хотећи се уљудније изразити пред лицем које поштује, вели за самога себи: *ми*, а

Варошанин у тој истој цели, каже другоме: *ви* а себи, у тој прилици, никад мношину не присваја.

У сељака је обичај, који се ни пошто не сме нарушити, да Бога називље, *по праву*, старији млађему, путник седећему, стижући стигнутоме. Против овога погрешити значило би заслужити обшти смех.

У варошана, на против, ред је да млађи *по дужности* називље Бога, а старији *тек* одговара.

За разна доба дана сељаци имају и различите речи поздрављања; а

У варошана је то толико кратко и просто, да мора сељака непријатно да дирне.

Да испричам за то један између безбројних случајева:

Неки госп. Ф. Ј., родом је из села, а оженио се и живи у вароши. Њему дође у гости из села стриц и поседи неколико дана. Том приликом чешће би се виђао с пуницом

синовчевом а својом пријом. Једно јутро види је рано и рекне јој:

— Добро јутро, пријо!

— Добро јутро, пријатељу! одговори брже боље прија.

Пријатељ заћути и замисли се.

У вече је види опет и, као мушка глава, назове први:

— Добро вече, пријо!

— Добро вече, пријатељу, одјекне опет пријин глас.

Пријатељ, коме је тиме један мио обичај повређен, смисли да назове Бога прији речма, које му она не може у одпоздрав повторити.

Дочека други дан и видећи опет прију рекне:

— Помози Бог, пријо!

— Добро јутро желим, пријатељу!

Пријатељ загризе брк, поћути мало, па оспе:

— Вала, пријо, знаш шта је: нити ћу ти, од сада, рећи „Помози Бог! нити Селам-ал-ећ; ја не знам, која си ти вера. Кажем ти: добро јутро, а ти, место: добро ти Бог дао, уцмиљаш: добро јутро; ја: „добро вече“ а и ти: „добро вече.“ Ја мишљах да рекнем: помози Бог! дако се сетиш да одговориш као што треба: „Бог ти помогао“

а ти опет: „добро јутро“, а ратос ти те про-
клете варошке моде!... Дајде, снахо, да се
што поруча, па да бежим из овога чудно-
та света.....

Пријатељ је говорио озбиља с увређеним
осећањем.

А прија, непонимајући га ни најмање,
чудила се шта је човеку те говори које шта.

Добар и одабран домаћин, сељак, кад би
хтео изићи пред старешину, обукао би ду-
гачки реснати гуњ, у знак своје скромности
и поштовања према ономе, коме се јавља.

Варошанин, на против, ако би и дошао
у горњој хаљини до врата, оставио би, нај-
пре, ту свој огртач, па би се тек у танкој
хаљиници јавио своме старијему.

Сељак се обраћа своме *капетану* или *на-
челнику* а и уобште чиновнику и паметну
човеку у свакој својој невољи и пита за са-
вет, за помоћ; он у томе иде тако далеко,
да *доброте* начелнику притиче и онда кад
му је ко у кући болестан и пита шта, кука-
вац, да ради.

Варошанин, знајући за подељење власти,
гледа само на *надлежност* и не само да се
сам необраћа ненадлежноме, него још про-
тестује ако би му се овај умешао у оно где
власти нема.

Ово је највећа галиматија за сељаке, а

највећи грех за оне који неће да појме сву мучност њиховога положења.

— Нисам за то надлежан, лако је рећи, али ако је случајно, човек плаћен да каже и ко је други надлежан, онда зашто не би и то казао? зар то не би била толика иста служба, колика и оно: нисам надлежан?

Уз ово ми падају на ум речи Вивијена, који, једном приликом, рече за чиновнике да „они не треба никад да сметну с ума, да, и ако непримају непосредно плату од онога који им се за нешто моли, ипак њима плаћа *народ*, коме служити њихова је свагдашња дужност“¹

Нетражим ја да овековечим неке местне обичаје сељака; то би било немогуће, нарочито сада, кад, брзим састајањем, цели народи губе и крупније своје особине, и све се ближе скупљају у једну велику породицу људскога рода: тек мислим да је вредно показати, међу осталим, и овога реда тешкоће, које сељак ваља да савлада на путу к новој просвети, к новој цивилизацији, која, ако је носилац и сејач добра, нетреба да потиरे *добро* које би где затекла, тим више, што често она сама може мање да доноси него што застаје.

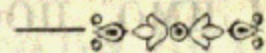
¹ Vivien. I. стр. 248.

Ово што сам доведе рекао за варошане разумева се само за оне, који, по својој заклетви, имају додира са сељацима: то су *учитељи, свештеници* и, највише, *чиновници*. Желео бих од свега срца да они увек дају себи труда да појме положај сељака кад год имају да изврше какав закон у томе слоју нашега државнога друштва.

Још би ти имао доста да пишем из цела ова два кршна округа. Могао бих ти говорити, на прилику, о Чачку, о Карановцу, Крушевцу или Трстенику; но се морам журити да читаоцима не бих био на досаду; а, богме се, и мени ваља мало одморити. И, кад је, драги мој Симо, после *шест* недеља поста, слободно окусити печенице, кад је, после *шест* дана тежатника, седми дан *недеља*, кад је, најпослед, и сам господ, после *шест* дана рада, починуо од својих дела одашта је и постала сва важност броја *шест*: зашто се не би одморили и ми после *шест* досадних писама с пута.

Ми смо, истина, прешли тек од Дрине до Мораве Бугарке; још нам остаје много да путујемо те да красну нашу Србију сву разгледамо; још нам ваља прећи Левач, прећи Шумадију, срце од Србије; ваља нам се повозати по богатој Мачви; ваља нам разгледати плодни Стиг и кршно Омоље,

па нам се ваља којасити и дивне Крајине,
за коју бесмртни *Велько* сам каже да сва-
кад главу даје а Крајину неда. Здравље
Боже! и за то ће бити време. А сада, до
првог братског састанка, буди весео, драги
мој побро.

ПОРОТА

(По Гяотому де Бургау.)

Порота се у обичају сматра као уставна
а, која уноси кара грађанска гаранције за
живљење слобода у друштву. У зору се она
с једне стране жели да и друге с дру-
гом даје. Но порота је, пород света тога,
да и још боље, због тога, уставна као и
све друге људске установе, она, то јест,
коже извршавати своју мисију само тако
ако јој неоскудевају услови под којима
так она може уредно радити.

Неможемо да је изведемо из
треба у јединој породи грађанске гаранције
својим слободама. Порота, која би
да говорило о томе, да ли се у садашње
роне, при садашњем стању постојања, да
да више значајности него да је да
роте, да и чак слободарско стање да
ваз о пороти, ни кога да се види да
војни мисли људи, да се даје да
ради.

да нам се била бојасити и дивне Крајине
за боју бесмртни Вељко сам каже да сва-
кад гласу даје а Крајину не да. Здравље
Браћо и за то ће бити време. А сада до
првог братског састанка, буди весело, драги
мој добро.

ПОРОТА.

(По Гастону де Буржу.)

Порота се у обште сматра као установа, која умножава грађанима гаранције за уживање слобода у друштву. С тога се она с једне стране живо жели, а с друге с муком даје. Но порота је, поред свега тога, или још боље, због тога, установа као и све друге људске установе, она, то јест, може извршивати своју мисију само тако ако јој неоскудевају услови, под којима тек она може уредно радити.

Немислимо да је нашој земљи прека потреба у јединој пороти тражити гаранције својим слободама. Напротив, имали бимо много да говоримо о том: да ли неби, у садашње време, при садашњему стању појмова, било више опасности него гаранције од пороте, али ипак саобштавамо следећи чланак о пороти, из кога ће се видети како о њојзи мисле људи, код којих она живи и ради.

У старо време била је и у нас порота. У најновије време пак много се говорило, међу нама, о тој установи а окром красног састава г. дра Ст. Вељковића и онога што је написао даровити, Бог да га прости, М. М. Радовановић, у „Трг. Новинама“ од 1862. (бр. 4. 7. и 9) ја неznam да је што писано о томе суду. Тим више дакле ја се надам да се нисам узалуд трудио око овога чланка : нека једна и најмања зрака видеља из њега изиђе (само да не буде варница која пали) па је доста награде ономе, који се само и трудио за то да који појам учини светлији и јаснији.

Порота се зове скуп неколико грађана, изабраних ван реда обичних судија, и позваних законом да, овда-онда, кажу правицу и, по своје убеђењу, о делима, која им се представе, издаду решења, из којих је судија дужан извести даље законите последице.

Немора баш бити да се порота саставља из дванаест чланова, неморају се поротници бирати на један начин; немора порота имати и власт обтужења и власт суда, нити њено решење важити тек ако је једногласно донето. Ови услови, истина, нису без утицаја на пороту, али она може бити

и без њих. Тек, на против, ако се хоће да се какав суд зове *порота*, необходимо му је: да је састављен од грађана, који су узети из средине народа, и који ће се ипак тамо повратити како пресуде оно радшта су се скупили. Треба да ова власт буде ограничена тек на неколико пресуда и да начин избора поротника буде тако удешен, како би окривљени у праву изузетка, искључења, имао јемство да ће у својим судијама наћи способност, независност и непристрасност. Питања, на која порота има да изда своја решења, треба да су проста и таква да их обичне памети могу појмити, и, најпоследње, сама пресуда или решење (*verdict*) треба да зависи само од искренога убеђења а не од ма какве системе законских доказа.

Порекло пороте. — Поротско суђење остало је од старине: од онога, кад су народне скупштине саме судиле. И сада још порота, у садашњем свом облику, јест неко представничтво народно, и сви они строги и компликовани услови, у којима се она креће и ради, немају друге цели већ да истински обезбеде ово представничтво. Ако помислимо о самом првом постанку пороте, моћи ћемо га, без страха, узнети у најдавнију старину, готово к са-

мом постанку народа. Барем се находи у класичкој старини, код варварских народа, судова, који, у многоне, наличе на пороту (у Атини *Хелијастес*, у Риму *judices iurati*,... итд.) Г. Ст. Вељковић држи да је пороте било код Срба и у најдавнија времена њихова¹; а да је она постојала под владом Немањића нема никакве сумње. Али ако се тражи порекло праве пороте, такве, какву нове идеје понимају, у облику, који је искуство векова осветило, од ког је она сада неодвојна, онда је само у Енглеској ваља тражити; ту је ова установа рођена, ту је њезин облик најдавнији, најсавршенији и готово јединствени до Француске револуције. Одтуда је, у осамнаестом веку, прешло то начело к Французима. Француски публицисти, међу осталима Монтескије, осветлише идеју пороте, и утемељујућа скупштина узе је у Француске законе. После дугог претресања скупштина закључи 30. Априла 1790., 1., „да буде порота у кривичним стварима; 2., да се она никако неустановљава за ствари грађанске.“ Од тога доба начело те установе, премда озбиљно стављано под питање за првога царства, одржало се међу Францу-

¹ О пороти (jury) од дра Ст. Г. Вељковића, у Београду 1860.

зима; тек састав и надлежност пороте биваху често мењани многобројним законима (од прилике њих шестдесет) којих низ не може се још сматрати као завршен.

Порота, као политичка установа.

— Макар да је каква форма правитељства, свакад они, који управљају, налазе да је за њих боље ако могу повољније располагати личношћу и имањем оних, који их слушају; напротив ови гледају, што им је више могуће, да измакну своју личност и имање од самовољнога заповедања. Кад се призна ово стање ствари, онда браниоци пороте тврде, да се у политичком погледу не може одрећи преимућство установи, која даје најјачу гаранцију против самовољства. У свакој држави, до душе, не слободној, него тек образованој, примљено је то, да ничија личност ни имање не може бити повређена ван по сили судске пресуде¹, изречене по законима. Примљено је такође да се власт судска и власт извршна никад не стављају у једне руке; јер кад се ове две власти саједине, онда једна може увек да оправда или освети дела друге, да осуди оне, које хоће да погуби, или да ослободи оне, које хоће да заклони. Ама како

¹ У Француској „закон о обштој безбедности“ чини изузетак од овога начела.

да се поделе ове две власти? „Хоће ли бити доста, вели Комт, да извршна власт на-такне својим чиновницима судску капу и стихар па да им рекне, „ја вас чиним независнима,“ као што госпођа де Севиње говораше четворим дрвима у својој башти: „ја вас градим да сте парк,“ па да се ми можемо дивити својој политици, и да одма угледамо у подчињенима једноме исто-ме човеку две са свим оделите власти и независне једну од друге?“ Истина чувство-дужности и навика бити јој веран, преда-ност к традицијама и поштовање јавнога мишљења могли су и могу свакад дати стра-шљивом или честољубивом суђаји моћ да се не боји замерити се власти и да презре мамце, којима она располаже. Шта више није редко наћи судија који су више сва-ког страха и сваки амбиција. Тек ови приме-ри, ма како многобројни, само доказују, да је било судија, и судова који нису хтели ни по чијем атару судити. Они прослављују љу-де и дружине које нам их представљају; али они нетреба да учине да ми заборави-мо узроке недостатцима, који су од уста-нове неодвојни. Сталност судијскога зва-нија мала је гаранција кад се са известно-шћу, да се неће изгубити мало званије, ста-ви известност да се неће никако добити

веће. У осталом, у сваком делу политичком,
 судија, баш и ако је чист од сваке бригае
 за себе, имаће муку ако хоће да заузме не-
 пристрасно место. Ако га, дојиста, њего-
 во убеђење и његова симпатија привезују,
 као што је са свим природно, правитељству
 које га је изабрало, како ће он моћи, кад
 интерес тога самога правитељства пред
 њега изађе, не бити му наклоњен? И зар
 он неће ту бити некако сам себи судија и
 тим склоњенији да пође за својом симпа-
 тијом што ће држати да тим служи општој
 ствари и самој правди? Истина у Францу-
 ској, до револуције, била је независност
 судијска пространо осигурана, али чиме:
 продајом званија...а на то се нико не жели
 вратити. А ако би се опет судска власт
 дала за свагда каквоме телу, које би ма
 на који начин било независно од правитељ-
 ства већ би само од себе зависило, онда
 би ово стање довукло друге опасности. Та-
 кво тело несумњено би прибавило, у срцу
 државе, страховито надмоћство, коме би
 правда, бивша најпре узрок, постала доцни-
 је оруђе. Ту би одма никле страсти и инте-
 реси судијске касте, који би диктирали пре-
 суде и можда необуздању ове власти неби
 било нигде лека, ако не у мржњи, коју би
 она подпала. С поротом се могу да оби-

ђу обе те невоље. С једне стране, она је независна од извршне власти, јер је тешко да правитељство може имати снажног утицаја на ових дванаест грађана које је судбина (коцка), поправљена правом изузетка, назначила у тренутку парнице, и који су обезбеђени против свачијега наваљивања заклањајућим формама, а теже да пресуде по закону, јер ће се и њима самима по закону судити, и, најпоследње, који су тим више испуњени светињом свога рада, што га нераде сваки дан, па да су га уобичајили као и сваки други посао. С друге стране, какву власт могу преотети поротници, кад је њима мисија специјална и тек за време па се они опет враћају у гомилу обичних људи, одакле су и изишли? У овој системи власт суђења нити може постати оруђе каквих тирана нити монопол какве касте; она резидира у народу и неприпада никоме, почем припада свима. Порота има још и ту добру страну што развија и образује јавни дух народа привикавајући грађане да врше јавне дужности, и распрострањава у свим редовима идеју права, поштење и познавање закона. „То је, каже Токвил, најпоузданији начин, којим се друштво може послужити кад хоће да васпита који народ.“ Наћи ће се у историји јавних доказа

да су порота и јавна слобода врло често биле другарице, а где је нестало једне да се и друга изгубила. Кад римска слобода умре и *јудицес јурати* (*judices jurati*) надживеше је само по имену. У новије време, најслободнија земља, у једно је она, у којој је порота и најдавнија и најбоље уређена. Тако су најодличнији умови, од Монтескија до Тоқвила, сматрали ову установу, као један од најтврђих заклона слободи и Роје - Колар говораше о њој сасвим уместно: „народ који се у судство не меша може бити срећан, миран, добро управљан али никад сам свој: он није слободан, увек је под мачем. У стању социјалном све се завршује суђењем. Мешање дакле грађана у судство јесте истинско и опредељено јемство за слободу.“

Ова убеђавања још нису кадра да уђуткају противнике пороте. Тако они кажу да редовно суђење, и ако истиче од правитељства, није зато мање независно од овога. Сталност судијских званија, јавност претресања, правозаступничка контрола, довољна су јемства против незаконних утицаја. Порота пак и ако је нешто боља што се тиче независности положења, инак је у свему другом, а нарочито у политичким предметима, најосуднија правосудна уста-

нова. Каква се непристрастност може очекивати од поротника? Очевидно је, па ма се шта о том говорило, да се судија и може узнети над политичке страсти. Благодарјећи своме живљењу, оделитоме од политичких бура, благодарјећи навикама, на које се привикао његов ум у служби правде, судија се може одржати у оној ведрој сфери, која је виша од тока људских страсти, мржње или вољења. А поротници баш се из ове средине људских страсти и узимају тек за неколико сати или, највише за који дан. И зар они могу скинути и оставити, као огртач с леђа, пред вратима судилишта своја мњења и своје страсти? А ја, то не може бити; него ако је већина међу њима непријатељ правитељству, они ће бити благи толико као да су умешани и сами у злочинство, ако ли је већина пријатељ влади, они ће бити строги преко мере; и у таком суду пресуде ће излазити као каква лутрија те тако ће се изгубити свако поштовање према суду и уважење спрам власти. Порота, кажу, представља јавно мњење; а ово је баш њена осуда, почем се признаје да је и она покретна и поводљива као и јавно мњење; с том разликом, што ово никад несуди у последњем степену а оно што пресуди порота неразсуђује се. У осталом ако у те-

орији и нема ништа више хваљено него што је независност пороте, у пракси ништа није теже него означити избор и сазивање поротника тако, како би њихова независност подјемчена била. Против пороте још се наводи неспособност и одвратност, коју често показују људи за посао поротнички; али ови наводи бивају местни и тек за време, с тога се не могу ни сматрати као вазда спојени с том установом. На последку, они критикују горко пороту, као правосудну установу за криминале, о чему ћемо ми сад одма говорити.

Порота као правосудна установа.
Порота за кривце. — Устменост и јавност у суђењу, власт дата суђаји да по своме убеђењу пресуди, сматрају се, уместно, као нужно допуњење пороте; али се погрешно често узимало да то једино пороти припада и да система сталних судија необходимо за собом вуче и тајни поступак и законске доказе. Напротив зна се, да јемства која се постижу устменим и јавним извиђањем колико су нужна толико су и подударна с редовним судијама као и с поротницима. Истина хтело се, што се законских доказа тиче, обвезати на то сваки суд, у коме седе редовне судије; почем би то било дати судијама прекомерну власт,

кад би им се допустило да пресуђују чисто по својој души (претреси држ. савета, у Француској, гледај у Локра). Но зар то неби значило претерати с неповерењем? Кад се стални судови једном угодобе пороти, у овом погледу, онда се може на хвалу њину рећи, да ће људи којима се ум оштрио и душа очврсла у пословима правосудним показати и више бистрине и постојанства од поротника, који су одгајени свим у другим бригама и занимањима. Може се напред знати да ће у њиним рукама каштига бити оштрија а на прекор пороти могло би се овде побројати примера, где је она била мекана или још и немарна. Тек уз ова лепа својства редовнога судства, стоје и веће незгоде. Искуство је доказало, да човек имајући често посла са злочинцима постане опор према свакоме и готов да држи да је кривац свак, кога му, као таква, представе. А најопасније је то што је род људски подложен обмани, што се често изврши а да сам судија то и неопажа тако, да он може остати врло поштен човек а постати веома рђав судија. Ако, дакле, криминално правосудије мора, силом саме ствари, врло често да се изметне у кривду у рукама и научених и поштених судија, а што се може рећи

о судијама неваљалима, непоштеним или о онима који су само ограничени или пристрастни? Бар порота, ако, по несрећи, буде зло састављена, има да пресуди један или тек неколике случаје; а рђав судија имаће и сутра оне исте недостатке, које је имао данас, и имаће их до века, и ко може прорачунити зла, која овакав човек може починити за своје дуге и сталне службе? А баш оно особито искуство и бистрина криминалних судија није тако преко ни нужна за разрешење питања која се пороти предлажу, јер она решава само о делима и њеној моралности. Ако су кад-кад и неке тачке права (саучешће, законска извињења) умешане у дело, опет су оне тако просте да не могу забркати и замутити извињање. Подобна питања увек су такве природе, да их обична памет и искуство могу појмити и разрешити. Најпосле, људи, који су узети из свакога стања, по томе, различитога порекла, упознати с навикама, наравима и потребама свију редова друштва, људи који немају ни традиција, нити известнога правца, од којих, осим Бога, нико други не може рачуна за суђење тражити, морају се и више паштити да пронађу истину и боље гледати да у пресуди погоде правду, него ре-

довне судије, који увек живе у једној истој среди, који су робље тексту закона и који се највише брину о својој одговорности. Од оних пак ствари, које се стављају на терет пороти, многе долазе од околности, које нису неодвојне од саме установе. Често би требало кривити по који одвећ строг закон, који каштигује по неки преступ неспразмерно; често опет незнање народа из кога се узимају поротници. У првом случају не треба кривити пороту него закон изменити да буде човечнији, а у другом боље удесити избор и примање поротника. Све друго што се наводи против пороте доказује нешто веома старо, а то је да нема људске установе, која неби имала недостатака. У свему овоме боље је тежити да ни један прав не буде осуђен него да ни један крив неумакне од казни; а за ову цел порота је најпоузданија установа. Но ако би она постала неки извор неказњења, онда она обстати не може. Али ако се ова установа погледа у својој целокупности како је треба установити, видеће се да она, где год редовно ради, подпуно одговара својему задатку.

Могло би се запитати: да ли је добро ограничити пороту само на неке и неке предмете кривичне, као што је то у Фран-

цуској, а све друге преступе оставити суђењу сталних судова. Очеvidно је да свака кривица не може долазити пред пороту, јер би се она, тако, затрпала. Али разлика, коју поставља француски закон између казни телесних (*afflictives*) и безчастећих и казни исправљајућих, самовољна је, и не може се за углед узети. Француски исправљајући судови (*correctionnelles*) и њихове пороте не могу, логички, једни уз друге обстати, будући сваки од ових судова изви-ре из системе, која садржи порицање и осуђивање оне друге. Из тога излази, каже Беранже, да закон блаже поступа с разбојником, убијцом, него с човеком који је оптужен за лаку кривицу „тако, да ко оће да му суди независнији и слободнији од страсти суд, биће готово охрабрен да се ували у веће злочинство.“ На нападе против ове аномалије одговара се: да је веома много предмета, који долазе пред корекционе судове, да пороте спорије раде итд. Ове тешкоће доиста не треба из вида губити, али се оне ипак могу савладати. Могло би бити, на прилику, да се пороти не предају кривци који своју кривицу признају и у корист којих сам суд признаје да има олакшавајућих околности; могла би се оставити исправљајућим судовима распра-

ва свију предмета, који имају карактер преступљења положних закона више него нарушења закона морала, може се поступак начинити простији, усвојити слобода под условом кауције, итд.

Порота обтужујућа. „Свак се слаже у томе: да треба да има нека јурисдикција на прагу правде, која би к овој пропуштала само тужбе редовно и правично подигнуте, и која би извиђала, да ли су окривљења, основана на писменим извиђањима, тешка и истинска или неупутна и лишена основа.“ Овако вели Фаустин Хелија. Али коме да се преда ова јурисдикција, пороти или судијама? У Енглеској има порота, која обтужује. У Француској један одбор суда врши ту службу. И у самој Енглеској обтужујућа порота не цени се онако као порота што суди. А то ће бити с тога, што сам задатак њезин није тако чист и тако јасан као у пороте што суди, и што је мање доступан људма који нису добро познати са законима. Често се догађа да поротници, у забуну, или пређу преко своје надлежности или неурåde онолико колико су властни и дужни. Ако неурåde што су били дужни, онда је њина контрола петиочак у колима; а ако пређу преко своје надлежности, онда могу, судећи по дока-

зима још неподпунима, осујетити, на штету друштва, сасвим основана оптужења. Највећа доброта оптужујуће пороте јест умпожење јемства за приватан интерес; а ова доброта мања је у ствари него што се чини по гледању, почем је искуство показало, да се неможе, без ослабљења тужбе и без жртве јавнога интереса, допустити противуслован претрес пред оптужујућом поротом, па се тако усвојило: где год она ради, ту јој се представљају, без претреса, докази оптужења. Сад се види како ту стоји оптужени, јер место да је заклон невиности, оптужујућа порота јој је, готово опасност, почем њена решења имају неповољан утицај за окривљенога. Поред свега тога, г. Фаустин Хелија мисли, да ипак не треба осудити и одбацити на пречац пороту оптужујућу: „У томе се, вели он, ваља ограничити на факте који постоје и њи процењивати, али непостављати правила за будућност.“

Порота за грађанске ствари. — Ако пороту разгледамо као политичку установу, наћи ћемо да она представља у грађанским стварима оне исте доброте које и у кривичнима. Токвил држи баш да срећни утицај ове јурисдикције на јавни дух „расте све више, што се више она уводи за

ствари грађанске“, тако, да ако остане само у стварма кривичним, она ће увек бити у опасности за свој опстанак и трајашност, на против, ако се разшири и на ствари грађанске, „она ће пркосити времену и људском усиљавању.“ Врло је корисно прочитати што је о овом питању писао г. Шербулије, који наоди да грађанска порота најбоље може заклонити лична права и приватну својину од какве навалне демократије и од деспотизма већине (*Revue de législation*, том XLI, стр. 289 и XLII, стр. 193.) Ако ли је, на против, разгледамо као правословну установу, видећемо, да она, у грађанским стварма, не представља оне исте добротe које у криминалнима. У грађанским, доиста, немамо се бојати оних предубеђења, оне рутине и опоритости, од којих се бојимо од судија у стварима кривичним а потребно нам је њиово знање и њиово искуство. Грађанске су и парнице многобројније, питања заплете-нија и дела су тешње везана за право него у криминалима. Иште се, дакле, и од поротника много више способности, а је ли лако или и могуће наћи довољан број овако способних поротника? Поред тога има велик број неких предмета који се не могу одузети од редовнога суда. Из овога не

треба да се изводи осуда за грађанску пороту — боже сачувај, можда би још ваљало завидети народима, код којих је она од старине уведена и ради. Тек за сада није могуће свуда је увести.

Има, међутим, један ред предмета, за које је баш порота нужна. Хоћемо да поменемо одређење накнаде за случај кад се коме одузима какво добро за државу или обштину. У споровима оваким политичка половина претеже половину правословну. За онога кога се ова ствар тиче, није толико нужно да су му судије велики зналци, јер су ово ствари лаке, колико да су независни.

Како треба саставити пороту? — Уобште се држи да је право бити поротник, право политичко, које иде у право гласања за скупштинаре. Нека и буде тако, да сваки поротник може бити бирач; али нетреба да сваки бирач може бити поротник, барем онде где постоји свеобште гласање. С тога се ово начело и умерава тиме што се из првог списка, који, годишње, саставља по један чиновник, коцком бира неколики број поротника докле им траје судство. Из овог другог списка опет се наново бирају, коцком, поротници те се тако састави оделит број судија за

свако поједино дело, које порота има да пресуди. Ова система може бити да није рђава, само ако је сама она власт (био то један чиновник или њих више) која има да сачини први списак, добро изабрана; то јест, с једне стране сасвим независна а с друге близка народу, те да зна шта ради: но ако би се дало каквом агенту извршне власти, на прилику окруж. начелнику, да сачињава овај списак, онда је начело пороте осакаћено у својој суштини. Али да се избор поротника уклони од сваког утицаја, нема ништа боље од коцке у свима степенима бирања. Тек опет ова система не даје јемства ни за способност ни за моралност оних на које коцка падне, зато би је ваљало удесити тако, да не може бити изабран никако ко је казњен за неке и неке кривице, за кога је очевидно да је неспособан, при чему не треба изгубити из вида ни имовно стање а и нека и нека занимања. Што се имовно стање узима у призрење, то није тако противно једнакости, као што се чини. То је, као што је уместно рекао г. Шербулије, најдемократичнија разлика, почем никоме није запрећено стећи ту разлику. Па и осим тога бити поротник толико је исто терет колико и право, с тога ником неће бити криво што тај те-

рет пада на оне, који га најлакше понети могу. Имућнији човек боље живи, а ко боље живи, тај, ако не свакад, оно бар чешће, лакше долази до некога васпитања и науке; а и с политичке тачке гледајући интереси собственности ваља да су најнезависнији, јер имајући да страхују да неослаби власт извршна, они се морају плашити и од њенога чрезмернога растења. У сваком случају треба оставити пространа врата искључавању, како би се могле поправити погрешке воцке и други недостатци у избору.

Пресуда мора ли бити изречена једногласно или већином јачом или слабијом? — По првој системи ради се у Енглеској а по другој у Француској. Ни једна ни друга није без недостатака. По првој се може догодити чудноватих сцена и одуговлачења без краја. А ако се породи несагласје међу поротницима, онда мора једна страна прећи к другој на сваки начин. Па је то готово оно исто што и у другој системи још с том разликом, што у овој решавајуће мњење, јест мњење већине, и као такво узима се да је најбоље, докле се у првој системи може да догоди да мањина, само ако је упорна, па баш и један једини поротник, ако има доста телес-

не снаге и јогунства да умори своје противнике, може да повуче све друге за собом и како рекне он, онако и да се пресуди. На ово се одговара: да су тешкоће ове више привидне него стварне, почем се у пракци врло ретко појављују. А и макар какве да су, опет су ништа према добитку који долази од *једногласности*. Први је добитак тај што пресуда, једногласно изречена, носи печат извесности. Кад ког човека огласе за крива једногласно сви они које је мудар људски закон позвао да му суде, онда му се пресуда може изрећи с поуздањем, јер све вероватности, које се дају скупити, против њега су. Али кад, од дванаест поротника, пет рекну да је обривљени невин, онда се диже велика сумња и бори се за осуђенога и после саме његове одсуде, чиме се веома умањује снага саме одсуде. Истина је да се може догодити и то, да су поротници најпре били подељени у мњењу а доцније се само од умора сложили, тек ипак њиова једногласност има значај и снагу. Други добитак од једногласности тај је, што се ствар мора озбиљније, дубље и пажљивије претресати. Кад се решава већином, онда свако одговара за себе, и гледа да се час пре гласа по чему решен е пороте изгледа као саби-

риње у коме се најслабији глас рачуна једнако с најосветљенијим мњењем. Напротив једногласност утемељује међу поротницима неку стварну солидарност. Свак се труди да се његово мњење усвоји. Из тога се порађа претрес а претрес доноси видело; и решење, које од туда изиђе, израз је целог и осветљенога мњења оних, који су га издали. Система већине, у самој ствари, најзгоднија је за неказњеност. Колико је незаслужених ослобођења изрекла већина, која је или била слаба или ју је мрзило пуштати се у озбиљније претресање, а да се морала у ово упуштати, пришла би много светлијему мњењу мањине. Месеца Фруктидора, године V. један закон уведе у Француској неку мешовиту систему, само да би се више претресало и испитивало. По томе закону могла је порота изрећи своју пресуду пре двадесет и четири сата претресања само тако, ако је једногласна за једно, а иначе тек после двадесет и четири сата претресања могла се ствар решити већином гласова.

Порота у Енглеској и у Француској. — Ми не можемо знати подиунце како су уређене пороте у овим двема земљама, али држимо да неће бити без користи ако кажемо оно што чини разлику

између пороте енглеске и пороте француске. При свему томе што у Енглеској има судова довољно од сваке врсте, ипак пороту ваља узети као обшти суд у криминалним и грађанским стварима. У Француској порота се не меша у грађанске ствари, осим кад је спор о уступљењу (експропријацији) а у кривичним стварима она је ограничена само на злочинства.

У Енглеској се узимају поротници из обштег списка, у који су уписани сви енглески грађани, који су прешли 21. а не претурили 60. годину живота, који имају нешто имања (не мора бити много) и који нису у каквој служби, која се не слаже са службом поротника (ако нису свештеници, доктори или ма какви судски чиновници). Из овог обштег списка, који се саставља из скупа свију пароксијских спискава, шериф¹ графства извади различите

¹ У Енглеској зове се шериф (Sheriff) чиновник, који, у сваком грофству, представља круну, управља њеним добрима, председава на изборима за парламенат, саставља списак поротника, обдржава јавни мир, рад чега му морају, кад позове, притећи у помоћ сви који имају више од петнаест година, извршује пресуде грађанске и кривичне и, најпоследње, бди над чувањем тамница.

спискове за различите пороте; за пороту грађанску, криминалну, обтужујућу, — судећу — итд. Он ово ради по својој вољи без ичије контроле. И ако оволика власт, остављена шерифу, пада у очи, ипак у Енглеској нико томе није противан. А, управо, ова власт се умерава особитим и независним положајем овога суђаје и правом искључити сав списак ако се има праведних побуђења за подозревање против безпристрастности шерифове. А шта да се рече кад се толика широка власт остави префекту?

У Француској поротник може бити ко је навршио тридесет година, ко ужива сва грађанска и политичка права и ко непада ни под који ред неспособности обежене законом. Предходне спискове састављају најпре у кантону мери под председничством примирителнога судије; затим, у окружијама, примирителне судије, под председничством подирефекта. Из ових предходних спискова, префект вади, по својој вољи, годишњи списак, из кога се опет, за сваку седницу вади, коцком, списак поротника; па, најпосле, из овога списка коцка одређује поротнике за свако дело, које се има судити.

У Енглеској свако криминално обтуже-

ње, пре него што се преда судећој пороти, иде пред обтужујућу или велику пороту, која је обично састављена из 23 члана, изабрана из општега списка најодличнијих, по рођењу и имању, грађана; ова порота решава већином од 12 гласова. У Француској пак, као што је напред казано, суд решава: има ли обтужењу места или нема.

У Енглеској против велике пороте могу се чинити изузетци само у маси; а против мале пороте могу се изузетци чинити и уопште и лично. У званичном списку судећи поротника има 48—72 имена. 20 од ових имена могу бити искључена а да се и неказују узроци. Изузетци пак због одређених узрока могу бити без краја и кад они сведу списак на мање од 12 имена, онда се мора састављати нов списак. У Француској списак седнице садржи 36 поротника и 4 замењеника. У почетку свакога дела председник поротског суда извлачи коцком имена 12 поротника. Како које име излази (из урне) на видело и тужитељ и бранитељ имају једнако право чинити искључења све дотле докле неостане 12 имена у урни.

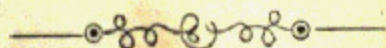
Обично само један судија, у Енглеској, председава у пороти и кривичној и грађанској. У грађанским стварима, међутим, сав

суд, а не један судија, примењује пороти-
но решење (verdict) и извлачи из њега за-
конске последице. У Француској пак по-
ротски суд састоји се, осим правих порот-
ника, из председника и два члана од суд-
скога реда. У Енглеској, управо рећи, окри-
вљени се не испитује, него бранитељ његов
непосредно позива сведоке и сасвим сло-
бодно пита их; судија, који ту председава,
остаје неутралан, и кад овај укратко из-
ложи стање кривице оптуженога, брани-
тељ има право поправити ако што у томе
излагању опази неосновано; осуда поро-
тина мора бити издана једногласно; она
може бити обшта или оделита: обшта је
кад порота делу, које оглашава за исти-
нито, означава и законску каквоћу, по прав-
ним разликама, које јој је обележио суди-
ја; а оделита је, кад порота, неусуђујући
се казати да је дело, које држи да је дока-
зано, злочинство, каже само овако: „окрив-
љени је учинио то и то дело,“ које она нај-
подробније опише остављајући судији да
реши: да ли у том делу има злочинства
предвиђенога законом. У Француској се
окривљени дуго и вешто испитује, и само
кроз председника могу се питања управити
на сведоке, а председнику нико несме
поправљати онај кратки излог стања ства-

ри. Осуда се изриче већином гласова, и образује се са *јест* или *није*, које се стави наспрам питања управљених пороти. Француска је порота у толико срећнија што може да има утицаја и на примену казни, јер има право да каже кад код кога окривљенога има и олакшавајућих околности.

Сви народи, који су увели пороту у своје судско уређење, угледали су се на Енглеску и на Француску. Француска, ако се не може похвалити да је дала први углед поротскога суда, бар може казати да је начело то објаснила и учинила пријемљивим и за друге. Док је сама Енглеска имала пороту, сви други народи задржавали су своје старинске судове. Како та установа би примљена у Француској, одма се разшири по лицу земље целе. Порота постоји сада и у Белгији, одкако се ова земља ослободила; постоји у Швајцарској за злочинства, учињена противу сајуза. За друга злочинства сваки кантон има своје судове. У кантону женеvском постоји и порота. Порота постоји у Италији, осим папиних земаља, у Шпанији, Португалији, у Малти, Грчкој, Бразилији, у свим енглеским населбинама, и у Сајузним Американским Државама. Шта вреди порота у овим земљама најбоље се може видети из књиге г.

Токвила о *Демократији у Америци*. У Немачкој, најпоследње, дуго се порота гледала попреко, потварали су је да је револуционарна. Мало по мало, пак, рад неколико одличних мужева, здрава памет народа, и пример рајнских провинција, у којима је порота преживела француску владу, учинише да изчезну или бар да се умање ове предрасуде. Сабор, држани у Либеку, 1847, где бејаху правозналци најодабранији, изјави жељу да порота и у Немачкој буде примљена. Жеља ова остварила се 1848., од тога доба порота је и увидана у неким и неким државама, али свуда где год она није задржана или где није наново постављена, будућност ће њу скоро обновити.

ПУТНИКЪ И ПТЕ

ВЪЗНЕСЕНІЯ ГОСПОДА

ВЪЗНЕСЕНІЯ ГОСПОДА

ИЗДАНА ВЪ САНКТЪ ПЕТЕРБУРГѢ

ВЪЗНЕСЕНІЯ ГОСПОДА

ВЪЗНЕСЕНІЯ

ВЪЗНЕСЕНІЯ ГОСПОДА

